

TÜRK VE İRAN EDEBİYATLARINDA MİHR U MAH VE MİHR U MÜŞTERİ MESNEVİLERİ

Prof. Dr. MELİHA ANBARCIOĞLU

Mitolojide yıldızların çoğu ilâhtır. İnsanoğlunun talihi, ulusların ve devletlerin geleceklere de yıldızların hareketlerine bağlıdır. Bu itibarla kozmik cisimlerin şahıs adı oluşu, bunlarla insanlar arasında doğal bir ilişki veya benzerlik yaratılması düşüncesinden ileri gelmektedir. Bu evrensel düşüncenin Türk ve İran Edebiyatlarında dünya ve insanlara ışık, hayat ve bereket veren Mihr (güneş) ile Mah (ay) veya Mihr ile Müşteri (Jüpiter) gibi çok önemli iki kozmik cismin XIV. yüzyıldan itibaren bazı İran ve Türk şairleri tarafından mesnevîlere ad ve konu olarak seçildiği görülür.

Gökler âlemindeki Mihr, Mah ve Müşteri bu mesnevîlerin başkahramanlarına ad olurken, Utarit, Zühre, Keyvan, Zühal, Süreyya, Nahid, Behram, Bedir, Hilâl, Pervin gibi diğer gezegenler de ikinci derecede diğer kadın ve erkek kahramanlara, onların şahsiyetlerine ve hareketlerine uyacak bir şekilde, ad olarak verilmiştir. Ancak, bazı mesnevîlerde Mihr yerine Hurşid, yine aynı mesnevîlerde Mah'ın yanında Bedr, Hilâl, Kamer gibi eşanlamlı sözcükler de ayrı kahramanlar için kullanılmıştır.

XV. yüzyıldan itibaren de Eski Türk Edebiyatında tercüme ve telif Mihr u Mah veya Mihr u Müşteri adlı mesnevîler yazılmıştır¹.

Leylâ ve Mecnun, Hüsrev ile Şirin, Yusuf ve Züleyha mesnevîlerinden sonra bir Mihr u Mah mesnevîsi yazmanın, önce İran Edebiyatında sonra da Eski Edebiyatımızda adeta bir moda haline geldiği müşahede edilmektedir. Aslında bu konuyu veya temayı işleyen şairler "Sebeb-i telif-i kitap"larında, artık Nizami'den, Firdevsi'den ayrı konuları, yeni düşünceleri, yeni malzemelerle işlemek istediklerini açıkça ifade etmişlerdir. İşte, yenilik göstermek, dolayısıyla ilgi çekmek veya ilgi görmek isteyen bazı İranlı ve Türk şairlerin mesnevî tarzında, tasavvufi veya âşıkane duyguları ve düşünceleri ifadeye de elverişli olduğu için Mihr u Mah veya Mihr u Müşteri'yi yazmaları bir süre için önemli bir konu haline gelmiştir.

¹ Âgâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, T.T.K. Basımevi, Ankara 1973, c. I, s. 133.

İlk olarak XIV. yüzyılda yaşayan İranlı şair 'Assar-ı Tebrizi' (Ö.H. 784/M. 1382), H. 778/M. 1377 de yazdığı mesnevisine Mihr u Müşteri² adını vermiştir. Fakat bu eserin birçok yerinde Mihr u Meh (Mah'ın muhaffefi) şekline de rastlamaktayız³.

Meselâ;

	چو مهر و مه دو قرص آورد برونه	ز زیر دامن آن رهرو چو گردون
14 a	یکی ماه و یکی خورشید باشد	یکی آصف یکی جمشید باشد
14 b	فلک چو گمان ماه از دست داده	چو گوی مهر در چاه افتاده

'Assar-ı Tebrizi'den sonra, Mihr u Müşteri'den etkilenerak ilk Mihr u Mah mesnevisini H. 905/M. 1499 da yazan Hintli şair Cemali-yi Dehlevi'dir⁴. (Ö. H. 942/M. 1535) Şairin kendi ifadesine göre H. 897 ila 901/M. 1491-1495 yılları arasında bir tarihte İran'ın birçok şehir ve bölgelerine giden Cemalî, Tebriz'e de uğramış, oradaki dostları kendisine 'Assar'ın Mihr u Müşteri'si tarzında bir mesnevî yazmasını önermişler, o da kahramanlarının adını gezgenlerden aldığı Mihr u Mah'ı yazarak H. 905/M. 1499 da İskender-i Lûdî'ye sunmuştur.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Mihr u Mah veya Hurşid u Mah adlı mesnevîlerin yazıldığını görüyoruz.

Râzî, Mîr Askerî, Ali kuli Han Belhî-yi Havafî⁵ (Ö. H-1108/M. 1696) aslen İranlıdır, Hindistan'da doğdu. Mahlasını Şeyh Burhaneddin Râzî'den aldı. Mihr u Mah'ı H. 1065/M. 1654 de yazdı. Bu mesnevî, 1845 de Luknov'da taşbasması olarak basılmıştır. Zâhir Kirmânî⁶, Hüseyinî-yi Kazvinî⁷ ve Muhammed Şerif Bedayî-i Nesevî⁸ nin de Mihr u Mah'ları vardır. Bedayî-i Nesevî, Câmî mahlâsını kullanmıştır:

² Âssar ve Mihr u Müşteri için bk. Blochet VIII, p. 218, 219; Ferheng-i Suhanveran, s. 394; Flugel, Wiener Handschrift nr. 565; Peiper, Commentatio de Libro percico, Mihr u Muschteri, Berlin 1839; Pertsch, s. 843 no. 338 (Ms Orient, 8-120); Rieu, Persian Catalogue Add 6619, p. 626-627; Nafisi S. tarih-i Edebiyat-ı İran c.5; Sir Ouseley, Biographical Notices of Persian Poets p. 201-226 London.

³ Dr. A. Riyahî'ye ait H. 968/M. 1560 tarihli yazma, s. 14 a-b.

⁴ Cemalî-yi Dehlevî, için bk.Seyyid Husâmeddin Raşidî, Mesnevî-yi Mihr u Mah, Cemalî-yi Dehlevî, ez intişarat-ı Merkez-i tahkikat-ı Farisî-yi İran ve Pakistan, Lahor, Ripan Basimevi 1974; Gencine-i edeb, sayı 1.

⁵ Rieu, Pers. Catc. II. s. 668-669, OR 374, Ahmed Münzevî, Fihrist-i Nüsha ha-yi Hattî-yi Farisî, c. IV, s. 3251-52.

⁶ Rieu, Pers. Cat, p. 700 a-803 b.

⁷ I.O.L. 1241, Ethé 1516.

⁸ I.O.L. 805 H. 1087-M. 1676 Kissa-i Mihr u Mah, 73 varak. Rieu, II, p. 765, Garcin de Tassy, Histoire de la Littérature Hindouisme, 2. éd. II, p. 550; Pakistan, Genc-Bahş 890/112. (17 nci yüzyıl) Bu Mihr u Mah destanında nazım ile nesir karışiktır. Mihr u Müşteri, Tehran Meclis ktb no. 40651/5930) 1254 tarihli 44 sayfa.

درین گلشن بجای خوش دلم دار دل افکارم دل افکارم دل افکار

Ayrıca, bunların dışında mensur veya manzum-mensur karışık bazı Mihr u Mah kıssaları veya destanları da vardır⁹.

Bunlardan, üslup özelliklerine göre XVI. yüzyıldan sonraya ait sandığımız müellifi bilinmeyen bir Mihr u Mah kıssası ile ilgili bir inceleme yazısı yayımladık¹⁰.

Buraya kadar manzum veya mensur Mihr u Mah, Mihr u Müşteri mesnevileri veya hikâyeleri yazan İranlı edip ve şairlere kısaca değindikten sonra, sırasıyla Eski Türk Edebiyatında aynı konuyu, değişik mahiyette işleyen şairlerden özet olarak söz edeceğiz.

MİHR U MÜŞTERİ YAZAN ŞAİRLER:¹¹

Müniri İbrahim Çelebi (Ö. H. 927/M. 1520), H. 891/M. M. 1486 da 'Assar'ın Mihr u Müşteri'sini Türkçeye nazmen çevirmiştir.

Molla Mâşizâde Fikri Derviş (Ö. H. 992/M. 1584) (Millet Kütüp. Ali Emiri No: 774, v. 1539)

Azmi Pir Mehmed, mahlâsi Riyâzi XVI. yüzyıl, II. Selim devri; bu eser şairin oğlu Hâletî tarafından H. 1039/M. 1629 yılında tamamlandı¹².

Ali b. 'Abd al-'Aziz (Ö. H. 980/M. 1572) Ümmü Veled-zâde olarak tanınır, 'Assar-ı Tebrizi'nin eserini Türkçeye çevirmiştir.

Kiçi-zâde Seyyid Yahya Hüseyin (Ö. H. 1008/M. 1699), İst. Üniv. Kitaplığındaki 3550 numaradaki yazma nüsha bu şaire aittir.

Lokman b. Seyyid Hüseyin (Ö. H. 1010/M. 1601).

'Assar'ın Mihr u Müşteri mesnevisi Müniri'den sonra, XVI. cı yüzyılda beş Türk şairi tarafından daha Türkçeye çevrilmiş olup, bunlardan 'Azmi'nin çevirisinin bir yazması Paris'de Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır.

MİHR U MAH YAZAN ŞAİRLER¹³.

Necatî (Ö. H. 914/M. 1508); Gelibolulu Ali (Ö. H. 1008/M. 1599)¹⁴; Çorlulu Zarifi, 1574/1623 tarihleri arasında yaşamış, Mihr u Mah mesnevisini H. 996/M.1588 de yazıp III.cü Murad'a ithaf etmiştir. Bu mesnevî 1146 beyit olup, mefâillün mefâilün fâilün vezniyledir.

Sebeb-i telifde şâir:

⁹ Bodlian, Ms. Ouseley Add. s. 3 (88 sayfa).

¹⁰ Anbarcıoğlu Meliha Armağan (İran'ın 2500 ncü yılına) İstanbul 1971. s. 1-45 M.E.B. Basımevi.

¹¹ Âgâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi c. I, s. 133.

¹² Flugel, c. VI, s. 277.

¹³ Âgâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi c.I, s. 133.

¹⁴ Osmanlı Müellifleri, c. 2, s. 435.

Ki idüp bu kıssai özümde ittisam
Koyup âna cihanda Mihr u Mah nâm

Nizâmi veş uram Hamseye pençe
Irem mevt irmeden ben de o gence

beyitleriyle kitabının adını ve yazma nedenini açıklamıştır¹⁵.

Kastamonulu Kıyasî (XVI. yüzyıl); Hamidî (III. Murat devri)¹⁶.

Bu yazımızda 'Assar-ı Tebrizî'nin Mihr u Müşteri Mesnevisi ile, Cemâlî-yi Dehlevî'nin Mihr u Mah'ı ve yazarı bilinmeyen mensur Mihr u Mah kıssası ile Münirî'nin Mihr u Müşteri çeviri mesnevisini, Gelibolulu Âli'nin Mihr u Mah ve Kastamonulu Kıyasî'nin aynı adlı mesnevilerini ana hatlarıyla tanıtop karşılaştırdıktan sonra bütün bu eserler arasındaki ortak ve ayrılan yanlarını belirtmeğe çalışacağız.

'ASSAR-I TEBRİZÎ'NİN MİHR U MÜŞTERÎ MESNEVÎSİ:

H. VIII/M. XIV. yüzyıl İran Edebiyatı şairlerinden Tebriz'li Mevlânâ Muhammed 'Assar (Ö. 778-784/1377-1382), Mihr u Müşteri adlı Mesnevisini H. 778/M. 1377 tarihinde yazarak Celâyir Hükümdarı Sultan Şeyh Öveys'e (H. 757-776/M. 1356-1374) sunmuştur. Mesnevî 5120 beyit olup, Mefâilün, mefâilün, faulün vezindedir

Başı :	که نامش هست نقش خاتم عشق	بنام پادشاه عالم عشق
Sonu:	در آخردر زبانم ران شهادت	چو دادی اولم زایمان سعادت
	که ختم کارما برخیر گردان	نجم انبیا وختم قران

'Assar, Mihr ü Müşteri'sinde tevhid, münacaat, naat, mirâc-ı Peygamber A.S., Sebeb-i nazm-ı kitab, işâret be şem'i, aşkın mertebeleri gibi bahislerden (268 beyit) sonra "Ağâz-ı dâstan" ile esas konuya girmektedir. (s. 12a)

Sebeb-i nazm-ı kitab'ta (s. 7a) şair özetle diyor ki: "Bu aklı yıpratın, kan içiren devirde bilgisizlik aziz, akıl hakirdir. İnsanlar, ilim, irfandan yüz çevirmiş, çocuklar gibi saçmalıklara hayran kalmıştır. Erdemli kişiler, sıkıntı içinde. Özellikle şiir türlerinin hiçbir alıcısı yoktur". Şair kendi halini, etrafını aydınlatırken eriyip tükenen muma benzetir ve der ki : "Her toplumda ilerleme sadece hayalde ve hep aynı inişte. Görünüşte başı yüksekte, geçim parası hep borçtan. Bütün bunları görünce susmaya karar verdim ve yalnızlık köşesine çekildim. Bir arkadaşım gelip dilimdeki bağı çözmemi istedi ve bende ki gücün, sihrin su ile ateşi birleştirebileceğini,

¹⁵ Hammer, III, 299-303; Flugel 644/687, Güner Amasyalı. Zarifi'nin Mihr'ü Mah Mesnevisi Mezuniyet tezi, İst Ü. Ed. Fakültesi Türkoloji Böl. İst. 1953. (Basılmamış).

¹⁶ Blochet, VIII, p. 218-9, Flugel, Vienna Katalog. s. 547-565; Rieu Pers. Cat. OR 7742, ADD 6619.

gönül mumundan toplulukları aydınlatabileceğimi, neden mesnevî yazmayı denemediğimi, benim gibi bir bülbüle susmanın yakışmadığını, aşk konusunda bir kitap, örnek bir kitap neden yazmadığımı söyledi. Hiç olmazsa benden geriye güzel bir yadigar kalacaktır. Ben de ona cevap olarak dedim ki “Tebriz şehrinde söz pazarı hararetle değil, halbuki nazım gelininin bir başlığı, bir yüz görümlülüğü olması gerek. Tanrıya şükür kimseye minnet borcum yok.” 100 kasidesi olduğu halde arkadaşı bir mesnevî yazması için yine ısrar ediyor. ‘Assar ise, mesnevî türünün Nizâmî ile sona erdiğini, o türde şiir söylemenin artık kolay olamayacağını anlatıyor. Arkadaşı yine: “Sen ‘Assar’sın, tatlı ve çekici sözlerin var, o halde tembellik etme. Dünyayı tatlandır. Defterinde mesnevî’den başka herşey var. Onu da yapmak gerek ki böylece divanın tamamlanmış olsun” diye ısrarla telkinde bulunuyor. Nihayet ‘Assar , arkadaşına hak vererek: “Öyle bir güzel yaratacağım ki onun güzelliğini gören ona tutulacak” diye karşılık veriyor ve daha sonra devamlı: “o zaman ona Mihr u Müşteri’den söz ettim. O her illetten beri olan, o aşktan ve o her şehvetten arınmış bulunan o temiz sevgiden.” Bunun üzerine arkadaşı hikâyeyi başından sonuna kadar dinledikten sonra ‘Assar’a: “Bu güzel, ama tamamen keder ve üzüntüden ibaret; halbuki şiirin neşe ve mutluluğu artırıcı olması gerek ki insan ona rağbet eylesin. Bak, Husrev ve Şirin’e, sonra Leylâ ve Mecnun’a, aralarındaki farkı gör” deyince ‘Assar: “Benim sihirli gücüm gam perdesinden binlerce gülen bebek (güzeli) her an gösterir. Sonra benim işleyeceğim aşk, irfanî olup şehvetperestlik değil. Buna “Aşk-nâme”de denir. Âlem cisimdir, aşk ise, can cevheridir. Felek bir top “gûy”, aşkın hükmü ise “çevgan”dır. Aşkın sülûkta makamları vardır; her bir makamın da alâmetleri mevcuttur. Bunlar sırasıyla irâde, saâdet, meyil, alâka yani sadakat; sevgi ve rihlet; bunların herbiri gönlü aşk köşesine götürür” sözleri ile Mihr u Müşteri’yi yazma nedenini ve eserinin mahiyetini bizzat açıklamış oluyor.

MIHR U MÜŞTERİ’NİN KONUSU:

چنین دارم زتاریخ کهن یاد که در اصطخر شاهی بود باداد

(Eski tarihlerden hatırlıyorum ki, İstahr’da adâletli bir padişah vardı....) beyti ile başlayan Mihr u Müşteri’nin konusu özetle şöyledir:

İstahr ülkesinde Şah Şapur adlı bir hükümdarla, akıllı bir veziri vardır. Her ikisinin de çocukları yoktur. Bir sabah her ikisi birlikte avlanmaya giderler. Bir ceylanın peşinden koşarken yolları dağlık bir yere düşer. Dağın eteğinde iyi yüzlü, nurlu bir ihtiyar görürler. İhtiyarın kalp aynası temiz olduğundan, bu gelenlerin içlerini okur. Onlara Mihr u Mah (Güneş ve ay gibi yuvarlak) iki hap verir ve bunları içmelerini söyler. İçerler ve her

ikisinin birer oğlu olur. Şahın oğluna Mihr, vezirinkine de Müşteri adı verilir. Her ikisi de okul çağına gelince bunları özel hocaya verirler. Müşteri, öğrenmekte çok hırslıdır. Bir hâcib'in Behram adlı kısıkanç bir oğlu vardır. Müşteri'yi padişaha kötöleyerek, okuldan uzaklaştırıp, kendisi onun yerine geçer. Mihr'i camı kadar seven Müşteri bu ayrılığa dayanamaz. Ona Bedr adlı bir arkadaşı ile mektuplar gönderir. Aynı şekilde Müşteri'yi seven Mihr de ona cevap verir. Behram, bu mektuplardan birini yakalayıp padişaha gösterir. Padişah okuyunca, hem oğlunu, hem Müşteri'yi, hem de Bedr'i öldürmek isterse de, Şahın yeğeni ve damadı iyi kalpli Behzâd ona engel olur. Vezir oğluna hak verirse de üzüntüden az sonra ölür. Müşteri, Bedr ile birlikte İstahr'ı terk eder. Mihr'i Şah Şâpur önce zincire vurup hapseder. Bir ay sonra yine Behzâd'ın şikâyeti üzerine serbest bırakır. Mihr de hep Müşteri'yi düşünür, bir ressama onun resmini yaptırır. Resim çok başarılı olmuştur: fakat içinden Mihr: Bir düşman yüzünden sûret-perestlik, putperestlik ediyorum, diye kendini kınayıp, ağlayıp sızlar. Yine içinden bir ses ona "Sûretten kaçın, mâna âlemine sefer eyle, mâna yolunu katet. Puttan geç, Tanrı'ya yönel. Birleyici ol ki, mutluluk ve huzur bulasın. Çünkü müşrik hiçbir yere ulaşamaz. Cansız sûretten ne yarar hasıl olur? Canının hayatı mâna ile artar. Bu yalnızlıkta ben bir ömür boyu otursam, cansız sûretten başka bir şey göremeyeceğim; eğer inci arıyorsam, ummana doğru yola çıkmalıyım" demektedir (s. 74a) Bu düşünceler içinde Mihr, Müşteri'yi bulmak için gitmeye karar verir. Mihr, Esed, Cevher ve Sebük-pây adlı arkadaşlarını da ikna edip o vefalı, fedakâr Müşteri'yi aramak üzere yola çıkarlar. Yanlarına padişahın atı ile birçok değerli mücevherler de alırlar ve Hindistan yolunu tutarlar. Ertesi sabah Melik Şapur, oğlunu göremeyince onu her yerde arar. Çok üzülen karısı ağlayıp döğünür. Bundan sonra başına gelecekleri tahmin eden Behram padişaha gelip, kendisinin de Mihr'i aramaya gitmesi için izin ister. Padişah, Behram'a inanıp ona değerli mücevherler vererek, onu da Mihr'i aramaya gönderir. Behram, yanına bir de kervan alarak İsfahan'a doğru yola çıkar.

Bedr ile birlikte İsfahan yönüne daha önce yola çıkan Müşteri, oradan Irak'a doğru gider. Yolda eşkiya ile karşılaşır. Eşkiyalar bunları öldürmek ister. Fakat Şehnaz adlı iyi yürekli bir kadın sayesinde kurtulurlar. Sahrada dolaşıp dururken bir kervana rastlar. Kervancıbaşı Mehyâr adında iyi yürekli bir gençtir. Müşteri'yi görür görmez beğenir. Kendisi Rey'e gitmektedir. Onları da dâvet eder. Rey'e gidip bir hafta Mehyâr'ın konuğu olurlar. Fakat Müşteri, Mihr'i çok özlemektedir. Bedr, bir gün pazarda dolaşırken Müşteri'nin akrabalarından Mihrâb'ı görür ve ondan Mihr ile ilgili haberleri alır ve gelip Müşteri'ye anlatır. Bunun üzerine artık

sabrı tükenen Müşteri, ev sahibinden izin ister. Mehyâr onlara üç at verir. Hep birlikte Mihr'i bulmak üzere yola çıkarlar. Şirvan'a kadar gidip Mihr'i ararlarsa da bulamazlar. Müşteri'nin irâdesi kalmaz. Esen rüzgârdan bile Mihr'i sorar. Bir gün yolları bir deniz kıyısına düşer. Burada bir grup tüccarla karşılaşır. Bunlar gemiye yük yüklemekle meşguldürler. Müşteri, şöyle etrafına bakınca, kıyıya doğru gelmekte olan birtakım insanlar görür. Bu gelenler Behram ve adamlarıdır. Bu arada Behram da Müşteri'yi görüp tanıır ve şansın yine kendi yüzüne güldüğünü düşünerek çok sevinir. Hemen adamlarına Müşteri ve arkadaşlarını yakalatur. Onları orada öldürtmek ister. Fakat tüccarlar acıyıp, onları uzaklarda denize atacaklarına söz verince Behram razı olur. Bunları da gemiye yük gibi atarlar. Gemi hareket eder. Üç gün, üç gece yol alır. Dördüncü gün Müşteri, Bedr ve Mihrâb'ın ellerini çözüp denizin ortasına atıverirler. Ama Tanrı'nın lütfuyla denizden ve fırtınadan hiç korkmazlar. Tesadüfen bu Magrib Denizi'nde az önce bir gemi yanarak batmış; o gemiden kopan bir tahta parçasına her üçü de yapışarak kıyıya kadar gelip karaya çıkarlar. Tam o sırada Derbend şehrinin hükümdarı adamlarıyla birlikte orada avlanmaktadır. Yerde ölü gibi yatan bu üç adamı görünce hallerine acır. Onları kaldırıp giydirir. Yedirip içirip atlarına bindirerek şehre götürür. Müşteri'yi çok beğenen Melik, kalmaları için ısrar ederse de, Müşteri izin ister ve tekrar yola koyulurlar. Yolları Alburz tarafına düşer. Bu, çok görkemli bir dağdır ve orada insan yiyen yaratıklar vardır. Dağın eteğindeki ormanda ise, gövdeleri çıplak ve kıllı birtakım insan-hayvan benzeri yaratıklar yaşamaktadır. Müşteri ve arkadaşlarına taş atarlar. Müşteri de onlara ok atar ve çoğunu öldürür. Savaşları uzun sürünce yorgun düşerler ve herbiri bir yere saklanır. Ertesi sabah güzel bir yerde buluşup yeniden Kıpçak hududuna kadar giderler.

Mihr de Müşteri'yi aramak üzere arkadaşları ile Hindistan'a giderken yolu kıyıya düşer ve tüccarların bulunduğu gemiye biner. Kaptan ve tayfalar, Mihr'in güzelliğine hayran olurlar. Fırtına çıkar, gemi batar. Mihr denize düşer ama o da bir tahta parçasına sarılarak yüzer ve kurtulur. Esed de yüzerek kurtulmuştur. Bir kayık bulup yollarına onunla devam etmeye karar verirler. Üçüncü arkadaşları ölmüştür. Tanrı'ya tevekkülden başka çareleri kalmaz. Uzakta denizde bir gemi görünür. Geminin kaptanı Şeref de bunları görür, kurtarır ve gemisine alır. Onları yedirip içirir ve giydirir. Mihr de kaptana, annesinin kendisine verdiği çok kıymetli bir yakutu hediye eder. Yolculuk iki ay sürer. Mihr, Şeref'le birlikte Harezmi'ye gitmeye karar verir. Şeref, yolda ona Harezmi padişahı Keyvan'ın güzel kızı Nâhid'den sözeder. Mihr, Harezmi'de Şeref'in konuğu olur. Şeref onu Keyvan padişah

ile tanışır. Keyvan, Mihr'in bilgisi, güzelliği, yeteneklerine hayran olur ve kızı Nâhid'i ona vermek ister. Mihr, Müşteri'yi bulmadıkça bu evliliğin mümkün olmayacağını bildirir. Artık Keyvan, Mihr'i kendi sarayında konuk eder. Nâhid de bahçede gezerken Mihr'i cam arkasından seyredip ona aşık olur. Karahan'ın elçisi, Nâhid'i Karahan için istemeğe gelir. Keyvan vermeyince Ceyhun nehri kıyısında çarpışır. Mihr, büyük kahramanlık gösterir. Karahan yenilgiye uğrar. Keyvan Şah ve Mihr, bir zafer alayı ile birlikte Harezmi'e dönerler.

Öte yandan Müşteri, Deşt-i Kıpçak'tan Harezmi'e gitmeye karar verir. İçinden bir ses ona Mihr'i orada bulacağını söylemektedir. Yola çıkarlar. Bir süre sonra Harezmi'e yaklaşır ve Mihrâb'ı şehirde kalacak bir yer aramaya gönderirler. Kendileri dinlenmek üzere uzanıp uyurken, Behram onları bulur. Ellerini bağlayıp şehre doğru sürüklerken şehirde kalacak bir yer bulup dönmekte olan Mihrâb bunları görür. Şehre geri dönüp kendisinden söz edilen şehzâdeden yardım istemeye gider. Karşısında Mihr'i görünce karşılıklı sevinirler. Mihrâb, Müşteri'nin başına geleni anlatır. Mihr, Şah Keyvan'a durumu bildirir. Şah Keyvan da Behram'ı ve adamlarını yakalatır. Müşteri'yi arkadaşları ile birlikte saraya getirir. Mihr saklanır. Neticede Mihr ile Müşteri kavuşurlar. Behram, üzüntüden dili tutulup bir hafta sonra ölür. Mihr ile Nâhid evlenirler ve Mihr, Nâhid, Müşteri ve arkadaşları hep birlikte vatanlarına dönerler. Şah Şapur, Müşteri'den özür diler. Behram'ı lânetler. Bir hafta sonra bir törenle Şah Şapur, şahlık tacını Mihr'e giydirip onu tahta oturtur ve Müşteri'yi de ona vezir tayin eder. Bir süre sonra Melik Şapur hastalanarak ölür. On gün sonra da karısı ölür. Beş yıl sonra birgün Mihr ve Müşteri de hastalanırlar ve her ikisi de aynı akşam ölürlər, aynı gün Nâhid de ölür. Gördükleri bir rüya üzerine arkadaşları da altı gün içinde ölürlər ve hepsinin gömüldüğü bahçeye (rivayete göre Meşhed'de imiş) Ravzatu'l-uşşak "aşıklar cenneti" adı verilmiş. Bir ay sonra Mihr ile Müşteri'nin kabri üzerinde iki servi bitmiş. Zâhir ehline bu anlatılanlar gerçek gibi görünmez, diyor şair. Mihr, bu dünyadan göçünce, 4 yaşındaki bir oğlu kalmış geriye. Çocuğun adı Şapur imiş. Emirler, vezirler toplanıp padişahlık tacını ona giydirmişler. Akıllı bir emir de ona niyâbet etmiş. Şapur 14 yaşına girince babası Mihr'in yerine geçmiş ve ülkesini adâletle yönetmiş ve mâmur etmiştir.

'Assar mesnevisi'nin son on sayfasında kitabını yazmaktaki amacını tekrarlayarak, dünya malının değersizliğini, manevî zenginliği, dünyanın vefasızlığını anlatıp, bazı tasavvufî meseleleri de açıklayarak okuyucuya öğüt vermektedir.

ESERİN MAHİYETİ ÜSLÛBU VE ETKİSİ:

Konusunu özetle anlattığımız Mihr u Müşteri, mahiyeti itibariyle tasavvufi bir mesnevidir. Aşk yolu ile gerçeğe erişme görüşü edebî, şâirane bir üslûpla ifâde edilmiştir. Tabiatıyla 'Assar, Husrev u Şirin, Yusuf u Züleyha gibi eserlerden ve hatta Senâî ve Mevlanâ'dan esinlenmiştir. Mesela Mihr ile Müşteri arasındaki bağıllık Mevlânâ ile Şems ilişkisine, Mihr'in güzelliği Hazret-i Yusuf'a, Şah Şapur'un özlemi ve kederi Hz. Yakub'unkine benzetilebilir. İlâhi birliğe, gerçeğe varmak için birtakım merhaleler kat ettirilmiştir Mihr ile Müşteri'ye. Üslûp itibariyle bu mesnevî, çok çeşitli malzemeyi elverişli bir konu içinde, toplamış, lâfız ve mâna sanatlarını kullanmaktaki mahareti yönünden zengin, renkli, hareketli, ifâdesi akıcı, edebî zenginliğe ve güçlülüğe sahip bir eserdir. Etkisine gelince, dünyanın her tarafında birçok yazma nüshasının bulunması çok okunduğuna, aynı temayı ve konuyu işleyen İranlı ve yabancı şâirlerin oluşu da etkisinin yaygınlığına delalet etmektedir. Özellikle tasvir sanatında 'Assar son derece kudretlidir. Güzel tasviri, tabiat tasviri, olayların, savaşıların, törenlerin tasviri, evlerin, konakların tasviri, kötü insanların, hayvanların tasviri gibi tasvirler, şairin hayal gücünün ne kadar yaratıcı ve dile ne denli hakim olduğunu kanıtlar. Tahkiye sanatında da 'Assar usta bir hikâyecidir. Ayrı ayrı hikâyeleri ve konuları bağlarken, o da, İran şiirinin eski bir geleneği ve özelliği olan hikmet ve öğütten ustaca yararlanmaktadır. Hülâsa Mihr u Müşteri'nin zengin dili, eserde edebî san'atların inceliklerle kullanışı, konunun iyi seçilip zaman, mekân, vak'a birliğinin maharetle sağlanması, eserde zengin hayallerin yer alması ve anlatım gücü gibi özellikler 'Assar'ın edebî kişiliğini ortaya koyacak mahiyettedir.

CEMÂLİ-Yİ DEHLEVÎ VE MİHR U MAH MESNEVİSİ:

Tebrizlilerin telkini ve teklifi üzerine 'Assar'ın Mihr u Müşteri'si tarzında ilk Mihr u Mah mesnevisini yazan Cemalî-yi Dehlevî'dir (Ö.H. 942/M. 1535)¹⁷.

Cemalî, Suhreverdiye tarikatine mensup olup, İskender-i Lûdî zamanında (H. 894-923/M. 1488-1517) üne kavuşmuştur. İskender-i Lûdî, âlim ve fazıl bir kişi olup, edebiyatla yakın ilgisi vardı. Hatta kendisi şiir söylerdi. Âlim ve şairleri korur, onlara saygı gösterirdi. Cemalî, Mihr u Mah'ı önce H. 901/M. 1495 yılında şeyhi ve kayınpederi Şeyh Şemsu'd-Din'e, sonra da H. 905/M. 1499 da İskender-i Lûdî'ye sundu. Cemalî'nin Babür Şah ile de iyi ilişkisi olmuş ve onun övgüsünde 6 kaside yazmıştır.

¹⁷ Cemâlî ve eserleri için bk. Seyyid Husameddin Raşîdî, Mesnevî-yi Mihr u Mah-ı Cemalî-yi Dehlevî, (bk. dipnot 4).

Humâyun H. 942/M. 1535 yılında Sultan Bahâdır Gucerâtî'ye asker çekti. Bu sırada Cemâlî, Humâyun ile birlikte gitti ve aynı yılın on birinci ayında Gucerat (Ahmed-Abad)'da vefat etti. Sonradan cenazesini Dehli'ye getirip orada defn ettiler.

Cemâlî, iki kez Hindistan dışına çıkmış, İlkönce Serendib (Seylan)'e gitmiş, ikinci seyyahatini İslam ülkelerine yapmıştır. Serendib'e H. 894/M. 1488 den önce gitmiş; ikinci seyyahatini ise H. 897/M. 1491 den sonra yapmış. İşte o arada Tebriz'e gelmiş ve Tebrizlileri etkilemiş, onların ısrarı üzerine "Mihr u Mah" adlı mesnevîsini yazmıştır. Böylece Tebriz şehrinin ve Tebrizlilerin Cemâlî'nin edebî hayatında önemli bir yeri ve etkisi olmuştur.

Cemâlî'nin bundan başka manzum ve mensur daha birçok önemli eserleri de vardır.

Mihr u Mah Mesnevîsi 3600 beyit olup vezni: Mefâilün Mefâilün Faulün'dür

Tek yazma nüshası, Pencab, Zahire-i Sirânî'de bulunmaktadır. Hindistan'da yazılan en eski Farsça mesnevîlerden biri olmak itibarıyla de ayrıca önemlidir. Zira Emir Husrev'den sonra 200 yıl kadar Hindistan'da edebî bir sessizlik olmuş ve Cemâlî, Mihr u Mah ile bu sessizliği yıkmıştır.

Başı :	گهش سنگ زحل درپله بنهاد ندیم و همدم و همدرد و همراز که می بردی زمیدان سخن گوی که در اوراق دانائی زداین فال که در حکمش سپهر مهرومه بود	گهی میزان بدست مشتری داد مرا بود آشنائی ز اهل شیراز سخن دان و سخن سنج و سخن گوی چنین گفت خرد مند کهن سال در اقصای بدخشان پادشاه بود	S.21
Sonu:	که مهروماه زوافروخت مشعل مثال مهرومه مشهور گردان	خداوندنا به نور شمع اول بلطف این نامه راپرنور گردان	S.161

MİHR U MAH'IN KONUSU VE MAHİYETİ:

Bedahşan padişahının çocuğu yoktur; ama o, duası kabul olan bir ulu kişidir. Bedahşan dağlarının yüksek tepesinde oturan bir dervişin duası ile padişahın bir oğlu dünyaya gelir, adını Mah koyarlar. Şahzade Mah, büyüyüp gençlik çağına gelince, rüyasında Mihr adlı güzel bir prenses görüp ona aşık olur. Vezirin Utârid adlı bir oğlu vardır. Mah'ın yakın dostudur. Birikte Mihr'i bulmaya karar verip yola çıkarlar. Bir deniz kıyısına gelip gemiye binerler. Yolda fırtına çıkar, gemi batar. Mah, bir tahta parçasına yapışıp karaya çıkıp, kurtulur. Günlerce yol gidip Kaf dağına ulaşır. Bu kez de yağmur yağar ve sel suları Mah'ı sürükler.

Öte yandan vezirin oğlu Utârid, tufandan kurtulur ve karaya çıkar. Korkunç bir çöle düşer. Dolaşa dolaşa Trablus kalesine gelir. İki birden kaleye hükmeden devi öldürüp kaleyi zaptederler. Mihr'in babası, Minâ

şehrinin padişahı Behram, Trablus kalesindeki devden kurtulunca, devi öldüren iyi yürekli gençleri kutlamak için veziri Sa'd-ı Ekber'i gönderir. Vezir, Mah'ı çok beğenir. Dönüp Bahram Şah'a anlatır. Bunları gizlice dinleyen Mihr, görmeden bu kahraman gence aşık olur.

Bunu öğrenen Sa'd-ı Ekber, hizmetkâr Sohrab ile Mah'a haber gönderir. Mah da Utârid'le birlikte hasbahçeye gelip Mihr ile görüşür. Ancak kıskanç Keyvan bu gizli buluşmayı Behram Şah'a haber verir. Mah, Trablus ülkeline geri döner. Tam bu sırada Rum Padişahı Esed Şah, prenses Mihr'in ününü duyup ona aşık olur ve onunla evlenmek ister. Behram Şah kızını vermeyince savaş açar. Savaşta Mah, Behram Şah'ı tutar ve Esed Şah'ı yenilgiye uğratar. Bu zaferden sonra Behram Şah, kızı Mihr'i görkemli bir düğünle Mah'a nikâhlar. Mah ile Mihr, Trablus'a dönerler. Trablus halkı da büyük bir tören hazırlarken Hızır (A.S.) gelip Mah'a babasının öldüğünü haber verir. Habere üzülen Mah da (Tıpkı Mevlânâ'nın Mesnevi'sindeki Tüccar ile Papağan hikayesindeki gib)¹⁸ hemen ölür. Utârid, yas tutarken, bu acıya dayanamayan Mihr de birkaç gün sonra ölür. Mah'ın kabri yarılr, Mihr içine girer. Mah'ın arkadaşları da bu üzüntüden ölmeyi yeğlerler ve ölürler. Böylece mecâzi aşk, gerçek aşka dönüşmüş olur.

ESERİN MAHIYETİ VE ÜSLÛBU:

Cemali, "İsa gibi şiiire can bağışlayan nefesinle 'Assar'ı yeniden dirilttin. Öyle ki 'Assar yürekten Mihr u Mah'a müşteri (tevriyeli) oldu" demekle 127 yıl sonra konuyu yeniden edebiyat alanına getirmiş bulunuyor. Yine Cemali, mesnevisinin orijinal olduğunu savunup diyor ki: "Eski tarihler ve yeni efsaneler Rüstem'in hikâyesi ve Husrev'in destanı, Firdevsî ve üstad Nizamî tarafından tamamen nazmedildi. Sonunda Husrev-i Hind (Emîr Husrev) arkadan geldi ve dünyanın ağzı onun sayesinde tatlandı. Benim bu sofrayı kurduğum günlerde o sofraya Mihr u Mah kursundan ekmek (somun) koydum". Ve devamla "Mihr u Mah yüzünden beni kıskananların yüzü gece gibi karanlıktır. Benim sözümün yüzü ise, Mihr u Mah gibi semalarda ebediyyen aydınlık kalacak".

Cemâlî-yi Dehlevî, konuya girerken sûret, mâna, vahdet, kesret, aşk gibi tasavvufî meseleleri açıklamak suretiyle mesnevisinin tasavvufî niteliğini de belirtmiştir.

'Assar'ın Mihr u Müşteri'sinden 1500 beyit daha az olan Mihr u Mah'da Cemali'nin Farsçaya hakimiyeti, edebî san'atları kullanışı, konuları bağlayışı, malzemesinin zenginliği, şiirin iç ve dış unsurlarını ustalıkla seçip

¹⁸ Mesnevî, c. 1, s. 80-94. Tahran 1314 Hş.

kullanması bakımından, 'Assar'dan çok yönlü etkilenme ve tasavvufi yönünün ağır basmasına rağmen edebî değeri olan bağımsız bir eserdir.

YAZARI BİLİNMEYEN MENSUR MİHR U MAH KISSASI:

İncelediğimiz üçüncü eser, Farsça mensur Mihr u Mah kıssasıdır¹⁹. Mitolojik unsurların geniş ölçüde yer aldığı ve yer yer gazel ve mesnevi beyitlerine de yer verilmiş olan bu hikâye, manzum Mihr u Müşteri ve Mihr u Mah'a nazaran çok daha uzun ve karışıktır. Bu hikâyede de 80 küsur sayfa içerisinde yine Mihr u Mah adlı iki soylu gencin aşkları esas olmak üzere, diğer kahramanların maceralarına da olaylar zinciri içerisinde geniş ölçüde yer verilmiştir.

Aslında bu tür çerçeve hikâyeler masal anlatımında kullanılan bir yöntem olup, Mihr u Mah kıssasında çok iyi uygulanmıştır. Müellifi belli olmayıp, anomim bir eserdir. İstinsah tarihi de yoktur. Ancak hikâye içerisinde geçen manzum parçalardan XVI. ncı yüzyıl veya daha sonraya ait olması düşünülebilir.

MENSUR MİHR U MAH KISSASININ KONUSU:

Maşrak diyarında Haver Şah adlı büyük bir hükümdar ile Rüşen-Ray adlı akıllı bir veziri vardır. Padişahın çocuğu yoktur. Buna bir çare bulmak için dağın tepesinde yaşayan 200 yaşında Filozof-u Âbid'i görmeye gider. Onun tavsiyeleri ve yardımı ile Hâver Şah'ın bir oğlu olur. Adını Mihr koyarlar. Çok yetenekli, üstün zekalı bir çocuktur. 18 yaşına girince her gün avlanmaya gider. Bir gün önünden bir ceylan kaçır. Mihr onu deniz kıyısına kadar kovalar. Fakat ceylan gözden kaybolur. Mihr, uzakta deniz kıyısında oturan bir adam görür. Yanına gider tanışır. Bu Müşteri adlı bir tüccardır. Gemisi batmış, tam 7 gün deniz üzerindeki bir tahta parçasına sarılarak kalmış ve kuvvetli bir rüzgar denizi dalgalandırınca dalgalar onu karaya atmış ve elinde bir resimden başka birşey kalmamıştır. Mihr, bu resimle ilgilenir. Müşteri resmi, kolunda sarılı bir mumlu kalıptan çıkarıp Mihr'e verir, karşılığında da 100 dinar alır. Bu resim Magrib padişahı Hilâl-i Magribî'nin kızı Mah'ın resmidir. Mihr, resmi görür görmez ona aşık olur ve "Sûretini görüp mânâsına aşık oldum" diye söylenir. Daha sonra Mihr'in adamları gelir Mihr'i de Müşteri'yi de şehre götürürler. Vezir Rüşen-Ray'ın Nik Ahter adlı akıllı bir oğlu vardır. Mihr'in sırdaşıdır. Mihr'in aşık olduğunu derhal anlar. Nihayet Mihr, babasının Çin Denizi kıyılarında avlanacağını ve Reyhan adasında yüzme öğreneceğine inandırır. Mihr, Nik

¹⁹ Bodlian 1241, Ouseley A. 69, Rieu II p. 765, India Office Library no. 1553; Garcin de Tassy, Histoire de la Littérature Hindouisme, 2 éd. s. 550, Meliha Anbarcioğlu, Doğu Dilleri Dergisi c., II, Sayı: 2, Ankara 1975, Sayfa: 1-97.

Ahter ve Müşteri, gemicilerle birlikte Çin Denizi kıyalarına gelip Reyhan adasını bulurlar. Burada Serendib (Seylan)e gitmeye karar verip, tehlikeli ve çok maceralı bir deniz yolculuğu ile bir ay sonra bir adaya gelirler. Karaya çıkınca orada Armiya adında 1500 yaşında bir ihtiyar görüp onunla dost olurlar ve Hamân adlı bir devle mücadele ederler. Mihr'e aşık olan Hamân'ın kızını hile ile öldürüp oradan kaçarlar. İki ay sonra tekrar Serenbid'e gelip Sahra'ya inerler ve oradan bulunan bütün tapınakları yıkarlar. Armiya Hakîm ölürken Hilâl-i Magribî'ye verilmek üzere bir mektup yazıp Mihr'e verir. Onlar tekrar gemiye binerler. Bir fırtına ile gemi alabora olur. Mihr ile, Müşteri denize düşerler ve birbirlerinden ayrılırlar. Uzun mâceralar yaşadktan sonra Yemen şehrinde tekrar karşılaştıklarında çok sevinirler. Denizde boğulduğunu sandığı Nik Ahter ile de burada kavuşurlar. Mihr, Hilâl-i Magribî'den Mah'ı istemek için adamlarını gönderir. Fakat Mah'ı amcası Ebr-i Ferengî'nin oğlu Simâb da istemektedir. Hilâl-i Magribî'nin Utârid adında çok akıllı bir veziri vardır. Onun tavsiyesine uyarak Hilâl kızını yeğenine vermez..

Bir gece rüyasında Mihr'i gören Mah, onu daha görmeden aşık olur. Fakat Mısır tahtındaki Mihr'i köle sanan Hilâl-i Magribî, çok beğenip takdir etmesine rağmen kızını Mihr'e vermek istemez. Sonunda Mihr, Armiya Hakîm'in kendisi hakkında yazıp bıraktığı mektubu Hilâl'e gönderir. Karısı Hurşid'in de rızasını aldıktan sonra Mah'ı Mihr'e verir. Kırk gün, kırk gece düğün yapılır. Hilâl'den dönüş izni isteyen Mihr, askerleri ve güzel karısı Mah ile birlikte gemiye binip Magrib denizinden Maşrık denizine doğru yoluna devam ederken avlanmayı da ihmal etmez. Bir gün avlanırken, Âd Şehristanı denilen bir yerde hücuma uğrar. Âd'ın padişahı Milâd ise Hilâl-i Magribî'nin düşmanıdır. Mihr ve arkadaşlarını yakalattırıp zindana attırır. Müşteri, her yerde Mihr'i arar. Uzun maceralardan sonra Mihr kurtulur ve Maşrık yolunu tutar. Üç gün, üç gece sonra Çin Denizi kıyalarına ulaşırlar. Mihr, orada inzivaya çekilmiş olan annesi Rûz-Efzûn (Peri padişahının kızı) ile karşılaşır. Onu da alarak hep birlikte Hâver Şah'ın yanına dönerler. Baba, ana, oğul karşılaştıklarından dolayı mutlu olurlar. Hâver Şah, Mihr'i tahta oturtur ve kendisi padişahlıktan çekilir. Mihr de adâletle ülkesini yönetir.

Bu uzun Mihr u Mah kıssasında efsane ile gerçek yaşam içiçedir. Mesela, Hâver Şah, peri padişahının kızı Rûz-Efzûn ile evlenmiş, bu evlilikten Mihr doğmuştur. Mihr yetenekleri ile insan üstü, davranış ve düşünceleri ile de insandır.

BU ÜÇ ESERİN KARŞILAŞTIRILMASI:

Buraya kadar inceleyip tanıttığımız her üç eserin konusunu 5 esas kısma ayırabiliriz:

1 — Erkek kahraman Mihr veya Mah'ın dünyaya gelişi.

2 — Bu dünyaya gelen şehzâdenin büyümesi ve eğitimi.

3 — Büyüyen ve eğitilen genç şehzâdenin âşık olması.

4 — Âşık şehzâdenin uzun ve tehlikeli mâceralar geçirek sevgilisine kavuşması. Bu sevgili ya Müşteri, veya Mah'tır. Yani erkek kahramanın adı, bazen Mihr, bazen de Mah olur. Buna karşılık sevgilisinin adı Müşteri, Mah veya Nâhid'dir.

5 — Kavuştuktan sonra ölümle sonuçlanan kısa yaşamları.

İşte bu beş esas kısım içerisinde cereyan eden, bazen herbiri başlı başına bir masala konu olabilecek nitelikteki hikâyeleri ve kahramanlarını olayın bütünü içinde tanıyabiliyoruz.

Yarı efsâne, yarı yaşanmış, tarihe mal olmuş olaylar ve kişiler, bazen daha önceki eserlerden bazen de toplumun her kesiminden alınmıştır.

Bunlar, hükümdarlar, vezirler, eşleri, çocukları, komutanlar, âlimler, askerler, gemiciler, tüccarlar, köleler, cariyeler, casuslar, hırsızlar, ayyaşlar, cinler, periler, devler, gulyabaniler, zebaniler, insan yiyenler, büyücüler, cadılar, periler ve dervişler gibi şahıslardır. Çoğunun isimleri göksel cisimlerden alınmış veya o isimlerin müteradifi veya müştaki kelimelerdir.

Her üç eserde de "doğa" önemli bir yer alır. Doğal olayların tasviri özellikle, konuların veya sahnelerin değişikliğinde büyük rol oynar. Gerek manzum, gerekse mensur Mihr u Mah'larda şairler veya râvi, okuyucuya doğadaki renkleri, hareketliliği, canlılığı, güzellik veya çirkinliği göstermekte, kuş, ağaç, su seslerini, rüzgarın esişini duyurmakta gerçekten büyük başarı göstermiştir.

Şehir yaşantısında kulübeler, evler, saraylar, tekyeler, zindanlar, kafesler ve kuyular da doğal ve gerçekçi bir biçimde anlatılmıştır.

Bu eserlerdeki hayvanları da kurtarıcı, koruyucu, öldürücü olarak sıralamak mümkündür. Bir kısmı mitolojiktir. Meselâ Mihr'in annesi peri padişahının kızı iken, kafese kapatılan birinin karısı olmuştur. Keza Mihr'in babasını Kaf dağına götüren muhteşem kuş Anka olmalı. Bu eserde kuşlardan başka ata çok önem verilir. Ceylan, avcısını arkasından koşturup aşk olayına sürükler. Arslan, kaplan, fil, yeşil gözlü balık, zehirli yılanlar, haberci güvercin ve ejderhaların da bazen bir kısmı, bazen tümüne bu eserde yer verilmiştir.

Olayların cereyan ettiği, konunun yaşandığı yerlere ise bir kısmı hayali bir kısmı da gerçek yerlerdir. Meselâ Diyar-ı maşrık, Diyar-ı magrib,

Serendib adası, Çin denizi, Hindistan, Mısır, Şam, Yemen, Medâin, Harezm, Semerkand, Rum, Freng şehri, Şehr-i Minâ, Kaf Dağı, Bisütun Dağı, Alburz Dağı, Nakş-i Cihan Adası, dağ tepeleri, deniz, deniz kıyısı, mağaralar, güzel bahçeler, bağlar, ırmak kenarı veya şifalı çeşme başları gibi. Ancak, her üç eserde de olaylar, değişik yerler ve ülkelerde, ayrı ayrı cereyan etmiştir.

Her üç eserdeki olaylarda yer alan gelenek ve görenekler de hemen hemen aynıdır.

Meselâ: çocuk doğunca, şenlik yapılır. Yaşlılara saygı gösterilir, görüş ve duaları istenir. Tanrı'ya şükredilir. Büyüklerin yanına varılınca veya yanlarından ayrılırken yer öpülür. Bayılanlar gülsuyu serpilerek ayılıtır. Ölülerin defni, onların arkasından yas tutmak, karalar giyinmek ve eğlence meclisinde sosyal mevkiine göre yerini almak. Usûlüne göre içki içmek, şiir okumak, misafire sofrâ çıkarmak, misafir ağırlamak, garipleri evinde konuk etmek, misafir karşılamak ve geçirmek. Ev sahibinden izin istemek. Hediye verip, almak. Kız isteme, kız verme, babanın ve annenin söz hakkı, nikâhın önemi. Savaş açmak, esirin hayatını bağışlamak v.s. gibi gelenek ve töreler günümüze kadar süre gelmiştir.

Sihir ve büyüyle ilgili inanışlar ise: İsm-i 'azam okumak, perilerin kükürt kokularından hoşlanıp bayılmaları, içenleri gerçek şekillerine dönüştüren şifalı sular, insanın canını taşıyan yeşil gözlü, sihirli balıklar. Gul'un aşık kemikleri taşıması ve insanın gözüne görünmemesi, rüyalar ve yorumlar. Ateşe atılınca sahibini yardıma çağırın perikuşu tüyleri. Kadınları öldürmenin hükümdarlara uğursuzluk getirmesi inancı, önseziye göre hareket ve daha başka inançlara bu eserde rastlanmaktadır. Özellikle her üç eserde de çocukları olmayan padişahların, duası kabul olan bir pîr-i fâninin yardımı ile çocuk sahibi olmaları bu eserlerin ortak inanç ve masal temalarıdır.

Kur'an-ı Kerim'deki bazı âyetlere dayanılarak yapılan açıklamaları daha çok Cemalî'nin Mihr u Mah'ında görüyoruz. (Bk. Met. s. 67, B. 1393-2630 gibi).

Her üç eserde de Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Musâ, Hz. Dâvud, Hz. Nuh, Hz. Süleyman, Hz. Ali'den saygı ile sözediliyor. Tübâ ağacı, Kevser, Beytullah'ı ziyaret, Hz. Peygamber'i veya Hz. Ali'yi görmenin kerameti, tapınakları yıkmak, ibâdet, duâ, niyaz, şükür, lâhavle çekmek, ism-i 'azam okumak, Azrail korkusu, Ehrimen'le savaş, hava, su, ateş gibi üç unsurun kutsallığı, cennet, cehennem, âhiret gibi dinî meseleler ve görüşlere yer verilmiştir.

Bu eserlerdeki Ahlâki ve Eğitici Hususlar:

Her üç eserde de yeni bir konuya girerken, öğüt ve hikmetle söze başlanıyor; İyiliğe karşı iyilik, iyilikle yanlışları düzeltme, yalan ve zulmün yenilgiye uğraması, âdil, doğru ve vefalı olmak, güzellikle iyiliği bir arada görme, küfüv olmak, hayalci olmamak, gerçekçi olmak, asâlet ve cevherlilik. Mutluluğun devamsızlığı, âşıklara karşı feleğin acımasızlığı, iyi öğüt vermek dinin şartıdır görüşü, yılanın başını küçükken ezmek, ateşi alev bacayı sarmadan söndürmek, fırsatları kaçırmamak. Komutanlık ve insanlığın sözle olmayacağı, her kılıç taşıyanın kılıç kullanan olmadığı. Her şeyi insan ister, Tanrı ise istediğine verir görüşü. Her cins, kendi cinsi ile sırdaş olur. Keder ve sevinç ikiz kardeş gibi doğmuştur. Gam gecesini sevinç sabahı izler. Şükür, insanın gönlündeki derdi ve kederi yok eder. Deniz, çamur ve taşla tutulabilir de insanın ağızı tutulmaz. Bu her üç eserde de bunlar ve daha birçok eğitici, düşündürücü, iyiliğe ve doğruluğa teşvik edici güzel öğütler ve hikmetler yer almıştır.

Bu eserlerdeki Tasavvufi Görüş ve Düşünceler:

Gerek 'Assar, gerek Cemalî, gerekse mensur Mihr u Mah'ın râvisi veya yazarı eserlerinin giriş ve sonuç kısımlarında bu söyledikleri ve yazdıklarının tasavvufi, irfanî sözler olduğunu ısrarla belirttikleri gibi, ayrıca yeri geldikçe tasavvufun bazı önemli meselelerini de açıklamışlardır.

'Assar, mesnevisine aşk âlemi padişahının övgüsü ile başlıyor ve daha sonraki beyitlerde coşku ile ilahî aşkı anlatıyor, aşkın mertebelerini ve merhalelerini açıklıyor.

(1b) نیام پادشاه عالم عشق که نامش هست نقش حاتم عشق

(10b) از آن عشق زهر علت مبرا وزان مهری زهر شهوت معری

Bu konuda Cemalî-yi Dehlevî de aşkta aşık ile maşuğun birliğinden yani, vahdet-i vücuddan söz ederken, insanın ne kadar tehlikeli olursa olsun önündeki aşıklık yolunu düşünmeden aşka binerek kat'etmesi gerektiğini, aşk yolunda gevşek olanın Cebrâil'le bile olsa, bu yolu kat'edemeyeceğini, âşık bu yolda sebatlı ve vefalı olursa, bu sadakatten âşık ile maşuğun aynı ve tek şey olacaklarını (s. 2047), aşkı oyun sanmamak gerektiğini, aşkın bir gerçek olduğunu anlatıyor.

Özellikle mesnevîlerde ayrıca ruh ve beden ilişkisi, sûret ve mânâ, vahdet ve kesret, dergâh-ı gedâyân-ı ilahî, insan-ı kâmil, merd-i Hüda-bin, âlem-i lâhut, âlem-i gayb ve şahadet, âlem-i misal ve melekût (Cemalî, s. 35 vd.) müridlik, şeyhe irâdeyi teslim, mezheb-i aşk, nur-u mutlak, Mansur ve Ene'l-Hakk, Allah, sabır, ehl-i dünya ve rüya görmek gibi tasavvufi konular ve meselelere eserlerin tümü içerisinde dağınık olarak yer verilmiştir.

Mensur Mihr u Mah kıssasında ise pîr ile Keyvan arasında aşağıdaki tarzda bir diyalog yer alıyor.:

Mihr, “Ey pîr, ben bir cennet gördüm. Ordakilerin bazısının gözü açık, bazısının ise gözü kördür. Gözleri açık olanlar, kalp gözleri açık olanların gördüklerini inkâr ediyorlardı. Keyvan: “Bunlar velilerdir. Tanrı, gerçeği araştıranı sürme sürmüştür. Onların gözlerine sürme çekilmiştir. Asıl körlük, bunların gördüklerini görmemektir.”

Bu Eserlerdeki Beşerî Duygular:

Kahramanlar birbirlerini sever, aralarında dost ve düşmanlık kurarlar. Ana-baba-evlat sevgisi ve bağlılığı vardır. Akrabalık ve arkadaşlık duyguları, insanlardaki doğa ve hayvan sevgisi, tecessüs, doğruluk duygusu, ayrılık, özlem, kavuşma, hastalık, yaşlılık, korku, ölüm, vefa, kadirbilirlik gibi evrensel duyguları bu eserlerde en iyi bir şekilde işlenmiş olarak görürüz.

Bu Eserlerdeki Sayı ve Zaman Kavramı:

Masal ve destan geleneğine uygun olarak eserlere, “çok eski devirlerde” ibaresiyle başlanıyor. İnsanlar, 1500, 200, 120 yıl yaşıyabiliyor. Devlerin askerleri 700 000 dir veya padişahların 500 vilayeti, Kaftan Kaf’a erleri vardır. 40 gemi yükü eşya taşınır. Mücevherlerin sayısı yoktur. Adalar arasındaki uzaklık altışar aylıktır. Mihr, 7 yaşında okur, ok atar ve herşeyi bilir. 18 yaşına gelince de aşık olur. Bunun dışında üç, yedi ve dokuz sayıları çok kullanılmıştır. Bu sayıların sihri inandırılır. Ayrıca, gece sabah, bahar, kış tasvirleri de olayların cereyanında önemli zaman birimleri olarak yer alır. Tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân gibi olağanüstü olaylara da rastlanmaktadır.

Mihr u Mah, Mihr u Müşterî ve mensur Mihr u Mah’ın konu ve mahiyetini bu şekilde inceledikten sonra, her üç eserde konunun beş ayrı kısmında, yani konunun işlenişinde bu üç eser arasındaki benzerlik ve ayrılıkları karşılaştırdığımızda aşağıdaki sonuçlara varırız:

1 — Her üç eserin başlangıç veya hareket notkası, teması aynıdır. Bu, birçok hikâye ve masalarda karşılaştığımız çocuğu olmayan padişah temasıdır: Mihr u Müşterî, çocuğu olmayan İstahr padişahı ve vezirinin, tılsımlı haplar içmek suretiyle dünyaya gelen çocuklarıdır. Cemâli’nin Mihr u Mah mesnevisinin erkek kahramanı Mah da çocuğu olmayan Bedehşan padişahının dua ile dünyaya gelen oğludur.

Mensur Mihr u Mah kıssasında ise Mihr, Maşrık diyarı padişahı Haver Şah’ın, Hz. Süleyman’ın tılsımlı yüzüğü sayesinde, Armiye Hakîm’in büyüü ile peri padişahının kızıyla evlenmesi sonucu dünyaya gelmiştir.

2 — Çocukların yetişmesi, ava giderken yollarını şaşırmaları, rüyâlarında veya okulda birbirlerine aşık olmaları: ‘Assar’da, Şah Şapur’un

oğlu Mihr ile vezirin oğlu Müşteri aynı zamanda doğar, büyür, okula gider, aynı eğitimi görürken birbirlerine platonik anlamda aşık olurlar.

Cemalî-yi Dehlevî'de erkek kahramanın adı Mah'tır. O da klasik eğitim görmüş ve on sekizine gelince rüyasında Mihr'i görüp aşık olmuştur.

Mensur Mihr u Mah'da ise, Maşrık Padişahı Haver Şah'ın oğlu 18 yaşına gelince bir gün ava çıkar. Bir ceylanın peşine düşerek deniz kıyısına gelir. Orada Müşteri'ye rastlar. Müşteri ona Hilâl-i Magribî'nin kızı Mah'ın resmini gösterince aşık olur.

3— Bu aşıkların sevgililerine kavuşmak için uyguladıkları yöntem aynıdır. Arkadaşlarını alıp yollara düşerler, tehlikelerle karşılaşarak devlerle savaşır. Gittikleri yerde güçleri ve yetenekleri ile kendilerini kabul ettirirler. Kimi Mısır padişahı, kimi Trablus kalesini fethederek ülkeye hükümdar olur. Ancak 'Assar'da, Müşteri de Mihr kadar çile çeker. Denize düşer, ölüme mahkûm edilir. Her üçü de sonunda sevgililerine kavuşarak ülkelerine dönerler.

4— 'Assar, başında öykünün neş'eli biteceğini vaadettiği halde, sonradan bütün hikâye kahramanlarını arka arkaya öldürür.

Cemalî, daha dramatik bir son verir. Tam düğünleri olurken, babasının ölüm haberi ile önce Mah'ı ve Mihr'i, sonra da bütün dostlarını sırasıyla öldürür. Mensur hikâye de bu konuda sonuç daha gerçekçidir. Mihr, Mah ile birlikte gelip babasının tahtına oturur, sonra ölürler.

5— Hepsinde şairler, eserlerinde, dünya, âhiret ve san'at düşüncelerini, açıklamak suretiyle kıssadan hisse çıkarmak istemişler ve değişmez öğütler vermişlerdir.

TÜRK EDEBİYATINDA MİHR U MÜŞTERİ VE MİHR U MAH MESNEVİLERİ

Türk Edebiyatında Mihr u Müşteri'yi ilk olarak Münirî Ahmed Çelebi²⁰, 'Assar-î Tebrizî'nin Mihr u Müşteri adlı mesnevîsini Türkçeye çevirmek suretiyle yazmıştır. Münirî, Amasyalı olup sultan II. Bayazid devri âlimlerinden ve Şehzade III. Ahmed'in müntesiblerindedir. Türkçe divanı da vardır. Amasya Tarihinde kendisinin ve babasının adları, Münirî Mehmed Çelebi b. Yusuf Nişancı olarak kayıtlı bulunmaktadır.

Münirî, Mihr u Müşteri çevirisini, nazmen, hezec bahrinde, (Mefâ'ilün mefâ'ilün faülün) vezninde, H. 891/M. 1486 yılında yazmış olup 6 011 beyittir.

²⁰ Bk. İstanbul kitaplıkları Türkçe yazma divanlar kataloğu, c. I, s. 94-95 İst. 1947; Rieu OR 7475; Latifi Tez. s. 318; Osmanlı Müellifleri II, 405, Hüseyin Husameddin, Amasya tarihi c. III, s. 248, Ayten Akmandor, Münirî'nin Divanı, Yüksek Lisans tezi, DTCF Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü (basılmamış) 1980.

En eski nüsha, müellif hattı ile British Museum'da bulunup H. 892/M. 1486-7 tarihli, nestalik yazı ile 238 sayfadır.

Başı: Gönül kıl zikr-i bismillah miftâh
Ki feth ola kilid-i genc-i Fettâh

Sonu: Münirî, rû-siyahı kılma merdûd
İlâhî âhirinde eyle mahmûd

ve تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب على يد ناظمه منيرى بن محمد الله آمنه من العزاب
واغفرله والجميع المؤمنين والمؤمنات في يوم الخميس تاسع شوال المبارك سنة اثني وتسعين
وثمان مة هجرية (H. - 892)

Münirî, H. 927/M. 1520 tarihinde Sofya'da vefat etmiştir. Doğum tarihi belli değildir.

Münirî çevirisi ile 'Assar'ın mesnevisi karşılaştırıldığında s. 1 b-30b arasındaki 30 sayfalık kısmın çeviri olmayıp, bizzat Münirî tarafından yazılmış bulunduğu anlaşılır. Çeviri, s. 31a da Âğâz-ı Dâstan başlığıyla başlıyor. Fakat aralarda bulunan 6 gazel Münirî'ye aittir. 'Assar'ın Mihr u Müşteri'si 5120 beyit, Münirî'ninki ise 6000 küsurdur. Şair gerekli gördüğü yerlerde ilâveler yapmıştır. Bunun yanında, tercüme ile aslının dikkatlice karşılaştırıldığında, bunun oldukça serbest, mealen yapılmış bir çeviri olduğu anlaşılır. Çok az beyit aslına uymaktadır.

Meselâ, Şah Şapur'un Mihr ve Müşteri'yi okula göndermesi. 'Assar, s. 21b-Münirî tercümesi 43b.

Dilersen âlem içre kadr-i 'alî
Dürîş ilme k'annunladur maâli

Bulur 'ilmiyle bes ehl-i maânî
Fenâsuz bir hayat-ı câvidânî

Olur mî şol ki ilmile 'alemdür
Dıraht-ı cehle mîve bes ademdür.

Farsçası:

دلا از علم وحکت جوتمای
که علم آمد بر اهل معانی
که تاگردی علم در نیک نامی
هبارت از حیات جاودانی
بیزد آنکه زین معنیش برکست
تمن بار درخت جهل مرکست

Ki çun mihr-i dilârâ vü dilefruz
Meh-i nev gibi artar idi her rûz

Demâdem devlet ü ikbal ü bahtı
Terakkide olub gözlerdi tahtı

Şehinşah gördü kâbil şahzâde
Didi virmek gerekdür üstâde

Farsçası:

علم برزد زشرق نجتیاری	که چون مهر سپهر شهر یاری
بسوی اوج دولت بود ساعد	دمادم ارتفاعش گشته زاید
بتعلیم هنرمندیش بشتافت	پدر چون مستعد حکمتش یافت

Bir başka örnek: Münirî (4a) Fi beyan-ı aşk ve makamât

Hudâyâ hurrem it 'ışkunla cānı
Sevindür gönlümi şād it revānı

Dil-i pür sūza micmer gibi od ur
Ki yanam şem' gibi fikrüm o dur.

Uyar gönlümdeki şem-i safayı
'Atâ it hücre-i cāna ziyâyı

Kadimî âşınâlıktan haber vir
Nesim-i subh-u vaslundan eser vir.

Buyur gönlüme bağ-ı ışka gelsün
Açılmış gonçe-veş gül gibi gülsün

Mecâi âşk içinde gerçi yâ Rab
Çürütdüm ömrümün sermayesin heb.

Kapardı gönlümi geh bir dila'rām
Ki ansız hergiz etmezdi dil ārām.

'Assar s. 11a Fi Meratib-i 'İşk ve makamatihi

فلک کویت و حکم عشق چوگان	جهان جسمت و عشق جوهرجان
که هر یک را بود زانها علامات	سلوک عشق را باشد مقامات
کز ان منزل بود راه سعادت	نخستین منزلش کوی ارادت

Görüldüğü gibi aynı başlık altında aynı konuyu başka başka anlatmışlardır.

Münirî otuz birinci sayfadan itibaren yani Agâz-ı Dastan'dan sonra genellikle başlıklara bağlı kalmış, fakat metni mealen çevirmiştir. Bununla beraber eserin esasını değiştirmemiş olup, olaylar, yerler, kişiler tamamen 'Assar ile aynıdır. Ancak, dilediği yerde ilâveler yapmak suretiyle aslını, yaklaşık bin beyit kadar uzatmıştır. Münirî'nin mesnevîsi ilk Türkçe çeviri olmak bakımından önemlidir. Aynı zamanda tasavvufî bir metni nazmen,

son derece akıcı ve açık bir üslûpla ifade etmesi de Münirî'nin usta bir şair olduğunu kanıtlamaktadır.

Zebân-ı Fârsî vü Türkî dilde
Bugün şi'rün durur söylenen ilde

Kasîde vü gazelde az nazîrün
Fütadesin veli yok dest-girün.

Şeker guftarsın kân-ı melâhat
Ki var herbir sözünde bin halavet

Bugün gerden keş-i cari zıyansın
Suhen-verlikte gey rüşen revansın

Beyitleriyle Münirî de kendi değer ve gücünü ifade etmektedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi 'Assar'ın Mihr u Müşteri'sini Münirî'den sonra beş Türk şairi daha Türkçeye çevirmiştir.

KIYÂSÎ'NİN MİHR U MAH MESNEVİSİ

İncelediğimiz ikinci Türkçe eser, Kastamonulu Kıyâsî'nin Mihr u Mah adlı mesnevisidir ²¹.

Kıyâsî'nin adı İbrahim'dir. ²¹ İstanbul Kadısı Saçlı Emîr Efendi'den İcâzet alarak, adliyeye girmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşamıştır. Mihr u Mah-ı Kıyâsî'nin bilinen tek yazma nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi No: 2923 te olup 57 yapraktır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Meşin ciltli, nesih yazı ile yazılmış, istinsah tarihi ve müstensihinin adı bulunmamaktadır. 1192 beyitten ibâret olup fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle yazılmıştır.

Başı: Besmele sernâme-i fettâhdur
Kıfl-ı bâb-ı ma'niye miftâhdur.

Sonu: Tâ ebed turdukça divânı felek
Ber karar oldukça erkân-ı melek

Asker-i encûm-misâl içre mûdâm
Taht-ı gerdûn üzre ol bedr-i tamâm

Münirî: Gönül kıl-zikr-i bismillaha miftâh-Ki feth ola kilid-i genc-i fettah, besmelesi ile Kıyâsî'ye ilham vermiştir.

²¹ Bk. Osmanlı Müellifleri, c. II, s. 309; Riyazu'suara tezkeresi; Yazma S. 88 Hammer, c 1, s. 282, Latif tez. s. 276 Der saadet 1314; Âli, Kunhu'l-Ahbar yazma İsmail Saib 415 b.

Kıyası'nın Mihr u Mah'ı besmele, tevhid, münacaat, naat-ı Hz. Resul (S.A.), vasf-ı Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ömer, Kaside-i medhiye-i Şah Süleyman Han-ı Süleyman-ı zaman (s. 6b) ile devam edip:

Ey şeh-i encum sipâh u Hızr kâm
V'ey Sikender-kudret ü 'isî-safâ

Âsitânuñ mesned-i tâk-i felek
Hâk-i râhuñ çeşm-i mâha tûtiyâ

Hâme-i zerle zeberced levhaya
Mihr tasvîrûñ yazub eyler senâ

Mâh-ı nevdan Müşterî ahkâmuña
Çekdi tuğrâ-yi muzaffer dâ'imâ

Mülk-i âlemden kamu el çekdürür
Her kiminle itse niyzeñ merhabâ

Düşdi Hâk-i pâyüñe zerre misâl
Bâd-ı hasretle Kıyâsî-i gedâ

Sonra kendinden bahsedip diyor ki: Ben marifet bezminde bir mumum ve kendi içimin yağı ile yanarım. 14 yaşında bir çocukken, ilim denizine düştüm. Üzüntülerle gönlüm yorgun ve kıskançlıklardan bir köşeye çekilmişken padişahın hürmeti bütün dertlerime deva olacaktır.

Döndüğince tâ kıyâmet Mihr u Mâh
Virdüğince âleme nür u ziyâ

Fırsat u nusrat kâfadarun olup
Rehber olsunlar önünce evliyâ

Sebeb-i telif-i kitab'da ise (s. 7a), padişahın övgüsünü yazarken Şah Süleyman rüyasında ona, "Bakalım bulunmayan neyin varmış?" diye sormuş. Kıyasî, ertesi gün dostlarından bu rüyanın tabirini istemiş. Onlar da "yüce bir inciden söz et" diye tâbir etmişler. O da:

"Bergüzâr için o şâha mâ-hazar
Bahr-i ma'niden çıkardım bir güher,
kitapta âşk ve marifetten söz edeceğini bildiriyor.
(Bk. *Matla-ı dastan s. 8a*):

Mihr u Mah'ın Konusu ve Mahiyeti:

Cânib-i Maşrik'de İskender gibi görkemli bir padişah varmış, adına Sultan-ı Muîn derlermiş. Ancak bu padişahın çocuğu yokmuş. Bir rüya

görüp yorumunu yaptırmış. Yorumdan çıkan sonuca göre güneş gibi bir güzelle evlenmiş ve bu evlilikten Mah doğmuş. Mah, 14 yaşına değince sultan ölmüş ve yerine Mah geçmiş. Selvi gibi başında kavak yelleri esince arasıra gülbahçesine gidip, bülbül seslerini, rüzgarla gülün sohbetini dinlermiş. Hikâyenin devamında:

Mah bir sabah erkenden avlanmak için gider. Avlanıp dönerken çayırılık çimenlik bir yer görür ve oradaki ulu bir ağacın gölgesine uzanır. Ağacın tepesinde bir güvercin görüp onu yakalar. Güvercinin boynunda altın bir halka, kanadında da bir kağıt varmış. Kağıdı açıp baktığında, çok güzel bir genç kız resmi görür. Uğraşıp, resimdeki muammayı çözmüş ve bunun Çin padişahının kızı olduğunu anlamıştır. Kızın adı Mihr imiş. Mah bu kıza âşık olur. (Mensur Mihr u Mah kıssasında olduğu gibi). Bundan sonra gazel okur, ağlar, sızlar. Beşir adlı akıllı kölesinin tavsiyesi üzerine aşkını unutmak için hergün gezip dolaşır. Ama yine de Mihr'i unutamaz. Eğlence meclisleri düzenletir. Şem'e hitab eder. Bu şem' ile konuşma motifi 'Assar ve Cemalî'de de vardır.

Mah gördi kim yanar Şem'ün dili
Bağrını delmiş fitilinün dili

Kudreti yok kim vire bir dem cevap
Dönüben pervâneye itdi hitâb (s. 15b)

Sonunda Mah'ın sabrı tükenir. Saba rüzgârı ile Çin şehrine mektup gönderir ve der ki: Ey sabâ, duâ et, içimin yarasını eline sunduğum lâle ile gönder ve ona de ki: Sana âşık bir genç var, ney gibi feryad ediyor... Bu sözlerle Mah, halini bād-ı sabâya açıklayıp, gözyaşları ile de bir yaprağa yazıp Saba'ya verir, Sabâ, yaprağı alıp Çin ve Hitâ yoluna düşer. Mah yine âh eder. Akıllı Beşir gelip: Çin'e asker çekelim ve o güzel Mihr'den haber alalım. Eğer kaçarsa, yakalarız, diye Mah'ı teselli eder. Mah düşünür ve savaşa karar verir:

Çun hâsıl oldu cihânda bu haber
Aşka dermân yâ sabırdur yâ sefer

Sabr olunmaz çünkü ne itmek gerek
Çînê dek asker çeküp gitmek gerek (s. 19a)

Sonunda askeriyle birlikte Çin'e gider. Dağda, bağda konaklayarak ve zülf-i yârı düşünerek şiir söyler.

Bir sabah, Sabâ-yı Çin'in geldiğini görüp, Sahra-yı Çin'e yaklaştığını anlayıp sevinir ve Çin redifli şu gazeli söyler:

Gazel (s. 21b)

Çeşmüne hemserdür ol gîysû-yi Çîn
Misk ile meşhûrdur âhû-yı Çîn

Halka halka kâkülün yâd eylesem
Can meşâmına irişür bûy-i Çîn

Nola haddün zülfüne olsa karîb
Lâlezar itmiş serâser sûy-i Çîn

Sünbülün yâd eylesem ırmağ olur
Yâşuma dirlerse nola Cûy-i Çîn

Ol saçı anber-feşâmı arayu
Eyler isem nola cust u cûy-i Çîn

Mah, denizler gibi askeriyle gelip, Çîn yakınındaki bir sahrada konaklar. Uykusu kaçıp ve atıyla dolaşmaya çıkar. Çemenzârda güzel bir gazâl görür, al benekli, kara gözlü bir maral. Ceylan, Mah'ı görünce kaçır. Dağlık yere doğru koşmaya başlar. Mah, bir kemend atarak hayvanı yakalar. Bu hayvanı hayır âlâmeti sayar. O sırada atların üzerinde birçok güzel kızın kendisine doğru yaklaştığını görür. Aralarında genç bir delikanlı vardır. Bu delikanlı Mah'ın yanına yaklaşır, selâm verir ve Mah'ın tuttuğu ceylanın kendisinin olduğunu, gece saraydan kaçtığını ve onu geri vermesini söyler. Karşılığında Mah'a inci ve yakut vermek ister. Mah müjdelik istemez. Yolu göstermesi için bir köle ister. Daha sonra ona ceylanını geri verir. Genç, ceylanı alıp gider. Sonradan Mah pişman olur. Beni aldattı. Şaşkınlıktan adını bile sormadım. Olan oldu, giden gitti, diye esef eder. Ordusunun yanına döner ve sevgilisi için gözlerinden kanlı yaşlar döker.

O gencin Mah'a bağışladığı kölenin adı Nûman'dır. Nûman Mah'ın yanına gelerek, eğer derdini kendisine açarsa, ona yardım edeceğini söyler (s. 25a)

Bahr-i 'ilm-i tubba oldum âşinâ
N'ola i'lâm eylesen derdün banâ

Belki ben o derde derman eyleyem
Müşkil ise dahi âsân eyleyem

Mah, şöyle cevap verir: (s. 25b)

Didi ey Nu'man bu derd-i 'ışkdur
Kim bu derdi çekse merd-i 'ışkdur.

Şerbetile buna olunmaz ilâc
Ger ilâc olsa harâb olur mizâc....

Sonra Mah, bütün derdini Nu'man'a açar, Nu'man Mah'ın macerasını dinledikten sonra, kendisinin Çin padişahının kızı Mihr'in hizmetçisi olduğunu bildirip der ki: "O avladığın ceylan, bir gece Mihr'in sarayından kaçtı. Mihr üzüldü ve onu her yerde aradı. Sonunda kıyafet değiştirerek erkek kılığına girdi. Hep birlikte ceylanı aramaya koyulduk. Tam o sırada sen, gün gibi ortaya çıktın. Mihr bana: "Bu gelen padişahtır. Beka âleminin padişahıdır. Kartal gibi kanadını açıp avlanmaya çıkmış. Belki de benim ceylanımı o avlamıştır". dedi ve senin yanına geldi. Senden ceylanını isteyip aldı. Sen de avını vermekle Mihr'i çok mutlu ettin. Mükâfat olarak beni sana bağışladı. Bana da ayrılırken iltifat ve nasihat etti. O, güvercinin kanadına bağlanmış olan resmin aslını sorarsan dinle, onu da sana anlatayım" diyen Nu'man, sözlerine şöyle devam etti: "Bir gece Mihr rüyasında gömleğinin uçtuğunu görmüş. Gökteki ay uzanıp gömleği yakalamış ve sonra Mihr'e geri vermiş. Mihr, ayı kasrına davet etmiş ve boş gitme, demiş. Uyanınca rüyasını tâbir ettirmiş. Ona demişler ki, rüzgârda uçan o gömlek, senin vücudunun resmidir. Rüzgâr ise uçan kuştur. Gömleği alan ay ise, sancak sahibi bir padişahtır. O, kuşu yakalayıp kanadından resmini alacak, resmi görüp hayran olacak, ağlayan, sızlayan bir âşık olacak, zülfünü düşünüp sana yol bulacak. Bu tâbiri duyan Mihr, her işi bırakıp bir kıza resmini yaptırdı. O resimde remizle adını bildirip bir güvercinin kanadına bağlayarak senin ülkene gönderdi. Sen de o resmi alıp Mihr'e âşık olunca, Mihr'in rüyası gerçekleşmiş oldu."

Gerçi ateşdür şehâ ışkun oku
Sabr olincak gülistân olur sonu(s. 29a)

Nu'man, bu durumu Mihr'e anlatmak için Mah'tan izin ister. Mah, sevinir ve ona hediyeler verir. Mah, Numan ile Mihr'e bir mektup yazıp gönderir.

Mâh nâm imiş o gark-i dūd-i âh
İktirân itse 'aceb mi Mihr ü Mâh

Nu'man gelip Mihr'e mektubunu verir. Ayrıca Mah'ın hasretle nasıl âh ü vah ettiğini anlatır. Sonradan ona öğüt verip der ki: (s. 32b)

Bahş idüp İsi-demün ile necât
Kıl revân ol küşte-i işka hayât

Bivefâdur hüsn çün ömr-i seri
Dehr gibi kimseye olmaz şefi

Vakti geçse revnâkı olmaz gülün
Nagme-i şevki kesilür bülbülün

Fursatı fevt eyleme ey meh-cebîn
Zâyi olmadın bu'ömr-i nâzenin

Hemdem ol ol pâdişah-ı âleme
Bir demün olsun muhâseb bin deme

Bu sözlerle Nu'man Mihr'in kalbini yumuşatır. O da inci gibi gözyaşı döker. Sonra da Nu'man ile Mah'a bir mektup göndererek der ki: (s. 33a)

Saklasun 'ışkı kalbinde hemçü rûh
Bulmak isterse merâmına fütûh

Sonra Nu'man'a, Mah'ın kendisini babasından istemesini tenbih eder. Mihr de Mah'a âşık olur. Numan çıkıp gelir. Mah çok sevinir. Olup bitenleri anlatır. Mihr'in mektubunu verir ve onun sözcü istediğini bildirir. Mah, sevincinden gazel okur:

İrmesi yakındur ol Mihr-i visâl
N'ola teskin olsa sûzûm şem-var

Geçdi firkat irdi vuslat mevsimi
Gitdi eyyâm-ı şitâ geldi bahâr (s. 35b)

Mah, Çin Hakanına mektup yazarak Mihr'i ister ve mektubunu Nu'man ile gönderir. Güvenilir adamı Resul'ü de onunla birlikte yollar.

Mektup Çin Hakanına ulaştınca çok kızar ve Resul'e şöyle der: "Mah, nasıl yanlış bir yol tutmuş. Örumcek ağıyla anka mı yakalıyacak? Benimle dostluk ilişkisi kurmak istiyorsa, memleketinde otursaydı. Takdirde sebat edip kendi işi ve gücüyle uğraşsaydı. O zaman belki istediği şey olurdu. Bir padişahın derya-dil olması gerek. Halbuki Mah, sabit kadem olmayıp askeri ile mülküne 'alem çekti. Hududumu geçti. Haddini aştı. Beni yenmesi güç olduğu halde hileye başvurdu. Şimdi bana yalvarır gibi yapıyor. Halbuki maksadı tahtımı hileyle almak. Akıllı olan ise, hileye taht bırakmaz. Bu kötü niyetin gizli saklı kalacağını sanmasın. Ağzı eğri olan ensesinden anlaşılır. Mah, kızımı ancak ay ile güneş birleşirse alır. Bu da olanaksızdır. Haydi ey Resul sen git Mah'a söyle hileli işler yapmaktan vazgeçsin. Mertse ortaya çıksın; yoksa başını alıp gitsin buralardan. Hazır iseler savaşalım. Şarap yerine kan içip bezm eyleyelim." Ayrıca mektup da yazdırıp Resul'e verdi. Resul, süratle gidip Mah'ın ordusuna erişti. Huzura varıp mektubu vererek

nasıl döndüğünü anlattı. Daha sonra yeri öpüp dışarı çıktı ve çadırına döndü. Mah, yalnız kalınca mektubu okuduktan ve kendi kendine "Hakan'ın hiç sağduyusu yokmuş" diyerek şu gazeli okudu:

Mihr isterken cefâyâ uğradum
Bal yâd itdüm belâyâ uğradum.

Zülfi altında virüp hâline dil
Çin'den geçdüm Hitâ'ya uğradum (s. 41a)

Ertesi sabah Hakan-ı Çin'e savaş açmak için yüce divanı toplar. Karar alınır. Ordu savaşa hazır olur. Mah, kılıcını kuşanır, atına biner; sancağını çekip yıldız kadar kalabalık askeriyle yola çıkar. İçi Mihr için kan ağlayarak, sabahtan akşama kadar yol alır. Akşam bir yerde konaklarlar. Mah'ın çetr-i şahı kurulur. Mah, gece Tanrı'ya niyâzda bulunur. O sırada bir gürültü duyar. Kapı ağasını çağırıp gürültünün nedinini sorar. Ağa da der ki: "Dün Hakan-ı Çin, ülkesinden çıkıp, geçit vermeyen bir yere konmuş ve bütün dağı askerleriyle çepeçevre kuşatmış. Kendisi dağda saklanarak etrafa gözcüler göndermiş. Bu sırada bizim gözcüler de onunkilerle karşılaşmışlar. Çok kan dökülmüş. Bizimkiler onları yenmiş. Çin Hakanı, yarın sabah savaşıyor. Bunu duyan askerlerimiz denizler gibi coştular. İşte o gürültülü sesler bundan ötürüdür." Bu haberi duyan Mah çok sevindi. Saçılar saçtı. Askerler eğlendiler. Saz çalıp oynadılar. Mah, Kur'an açar ve Gazâ bahsi çıkar.

Mah Çin Hakanı ile karşılaşır, savaşır ve onu yenilgiye uğratar. (s. 45a - 45b.)

Al bayraklarla asker bi gümân
Virdi cennet lâlezarından nişân

Yenilgiye uğrayan Hakan-ı Çin, terk-i diyar eyler. Mah, hemen Mihr'in sarayına gider. Mihr'i alıp kendi ülkesine Rüy-i zemin'e götürür (s. 49b).

Feth idüp ol dem sarây-ı Mihr'i Mâh
Eyledi kapu ağasına nigâh

Didi: Ey ağa-yı bâb-ı âsmân
Hâdim-i serdâr-ı havrâ-yı cinân

Yüri ol Mihr-i zamâna vir haber
Di ki geldi kâpuna bir hâk-i der

Dirler imiş nâminâ Sultân Mah
Benden imiş can ile bi iştibâh

'İşkun ile eyleyüp terk-i diyâr
Mülküne irmiş bulup bir rehğüzâr

Hirmen-i sabr bad-i firkatun
Târümâr imiş çekermiş mihnetün

Olmamış varlun niyâz ile nâsib
Tiğ ile dergâhuna olmuş karib

Bü ki maksûdı kılasuz terk i-Çîn
İdesüz azm-i reh-i gevher nigin

Kapıağası bu sözleri Mihr'e iletir Mihr, bir gül yaprağı gibi titrer. Saçlarını çözüp âh eder, ağlar, içi yanar. Babası için gözlerinden kanlı yaşlar döker. Karalar giyinir. Sanki güneş bulutlar arasına girmiş gibi. O sırada dadısı gelerek Mihr'i teselli eder ve şöyle der: "Ağlayıp durma. O Sultan Mah, senin kölen oldu. Ne zamandır aşkınla âh eder. Âşkın kılıcı canına yetince o da istemeyerek kılıç çekti. Üzülme, baban ile Mah barışır. Savaştan sonra barış iyidir. Barışan dostlar daha değerli olurlar". Mihr, dadısının sözünü dinler. Bir tahturevân hazırlatır. 300 de cariye alarak Maşrik sarayından Mah'a doğru yola çıkar. Mah ise başını göğe kaldırarak Yüce Tanrı'ya şükr eder. Mihr'e mücevherler saçar.

Mah, Mihr ile ülkesi Ruh-u zemin'e gelip izzet ve devletle tahtına oturur.

Büyük bir düğün hazırlığı yaptırıp, görkemli bir törenle evlenerek muratlarına ererler. (s. 56b)

Bülbül ü gülveş olub bu iki yâr
Ne 'adü mekri vü ne âlâm-ı hâr

Düşdiler bir gülistân-ı vahdete
Oldılar nâzır cinan-ı vahdete

Bu cihanda cümle yârı yarına
Bugün irgür koma yâ Râb yarına

Hatimetu'l-Kitab: (s. 56b)

Nevbahâr oldı bu gülzâr-ı İrem
Hamdülilah irdüm isterdüm irem

Âbu tâbumla sulanup subh u şâm
Hasılı üç ayda oldı tamâm

Şol Kıyasıyem ki ey Şâh-ı kerim
Âşinây-ı bahr-i ilmeme Hakk 'alim

Çok maâni olınmışdur nihân
Eyledüm lafz-ı bedi' ile beyân

Duâ: (s. 57b)

Tâ ebed turdukça divân-ı felek
Ber karâr oldukça erkân-ı melek

'Asker-i encüm-misâl içre müdâm
Taht-ı gerdün üzre ol bedr-i tamâm

Kıyâsi'nin yaklaşık 1200 beyitlik Mihr u Mah Mesnevisinde de dört esas kısım vardır:

- 1 — Mah'ın doğuşu
- 2 — Babası ölünce 14 yaşında tahta geçişi, âşık oluşu
- 3 — Mihr'e kavuşmak için Çin Hakanına savaş açması, onu yenmesi.
- 4 — Mihr ile evlenmesi ve onunla Rûh-u Zemin adlı ülkeye gelip tahtına oturması.

1) Canib-i Maşrık'da Sultan-ı Mufln adında bir padişahın çocuğu oluyor, rüyasında güneş gibi bir güzelle evleniyor. Sonradan bu gördüğü rüyaya uygun hareket edip çok güzel bir kızla evleniyor ve Mah dünyaya geliyor. Burada olayların başlangıç veya hareket noktası rüya motifine dayanıyor.

2) Mah, 14 yaşındayken babası ölüyor, o da tahta geçiyor. Ancak çok genç olduğu için ülkeyi yöneteceği yerde kafasında kavak yelleri esiyor. Geziyor, dolaşiyor, şiir söylüyor. Doğanın güzelliklerini seyrederek oradaki varlıkların seslerini dinliyor. Avlanmak için gittiği yerde bir ağaç tepesinde bir güvercin görüyor, yakalıyor. Kanadında bağlı bulunan kağıdı açınca Mihr'in resmini görüyor ve ona âşık oluyor. Bu son derece güzel ve ince bir buluş. Mensur Mihr u Mah kıssasında da Mihr, Müşteri'den aldığı Mah'ın resmine bakınca ona âşık olur. Kıyâsi'ninki daha şâirane bir buluş. Keza 'Assar'da Mihr, sevgilisi Müşteri'yi özleyince, onun resmini çizdirir. Sonra ona sûretiyle değil, mânasıyla kavuşmak gereğini duyar. Cemâli-yi Dehlevi'nin Mihr u Mah'ında ise, Mah'ın babası, oğlunun âşık olduğu kızın resmini çizdirir ve resim Mihr'e o kadar benzer ki Mah görür görmez hayretler içinde kalır. Çünkü rüyasında gördüğü Mihr'in aynıdır.

Bütün bu benzerlikler gösteriyor ki resim san'atının daha o devirlerde edebî eserlere ilham verme bakımından önemli bir yeri olmuştur.

3) Mah, Mihr'e kavuşma yolları düşünürken, Beşîr adlı hizmetkârının tavsiyesine uyarak, askeriyle birlikte Çin ülkesine yakın bir yere kadar gidiyor. Tesadüfen kaçan bir ceylanı avlıyor. Bu ceylan motifi, diğer mesnevîlerde de vardır. Ceylan, onun Mihr ile karşılaşmasını sağlıyor. Sonra Mihr ile mektuplaşıyor. Hakan-ı Çin kızını böylesine hafif-meşreb birisine vermek istemiyor. Çünkü Mah, bir padişah gibi davranmıyor. Onu bu konuda hilebazlıkla suçluyor. Aralarında savaş çıkıyor. Bu savaşta Mah galip geliyor. Hakan-ı Çin ülkesini terk ediyor.

Diğer eserlerdeki kahramanların aksine Mah, çok şanslı bir kahramandır. Olaylar hep lehine cereyan ediyor ve tam bir romantizm içinde hayal kurarak, şiir söyleyerek sevgilisine kavuşuyor. Acı çekmiyor.

4) Mihr'in sevdikleri ve babası uğruna ölenler için yas tutması, aşkı ile sevdikleri arasında bir tercih yapması, bu konuda hem aklını, hem duygusunu kullanması, Mah'ın san'atkârlığı, gelin alayı, düğün töreni, gelini süsleme sahneleri, buluşma ve mutlu son.

Bu mesnevînin en bârîz vasfı, gerek konusu, gerekse konuyu işleyiş ve anlatış biçimiyle son derece sade ve akıcı oluşudur.

Bu eserde de savaş, yer, tabiat ve güzel tasvirleri fevkalade güçlü ve başarılıdır. Şair, Mah'ın Şem' ile Pervane'ye hitab ile, yaprak üzerine gözyaşları ile yazıp saba rüzgârı vasıtasıyla Mihr'e gönderdiği mektupla hayal gücü ve ince duygululuğunun en güzel örneğini sergilemiştir.

Mihr u Mah'taki kahramanların sayısı önceki mesnevîlerdekine nazaran daha azdır.

Çin padişahının savaşa karar vermek için divanı toplaması, ordusunun teşkilâtı bize Osmanlı devlet ve ordu teşkilatını hatırlatmaktadır. Eserdeki yer adları da mahduttur.

Kıyasî'nin Çin redifli gazeli (s. 28, 36a), nişan redifli gazeli (s. 21, 26b) ve diğer gazelleri, onun gazel tarzında usta bir şair olduğunu kanıtlamaktadır.

Mihr u Mah'ın üslup özelliklerinden biri de tekrardır. Şöyle ki, bir olayı önce kahramanlar anlatıyorlar, sonra elçi veya haberci aynı olayı aynen tekrarlıyor. Bu tarz tekrar mesnevînin hacmini büyütmesine rağmen, olayların cerayanındaki sür'ati durdurduğu gibi, tekrardan mütevellit bir monotonluk da yaratıyor.

Bu Mesnevînin dili sâde ve akıcıdır. Türkçe deyim ve atasözlerine çok yer verilmiştir.

Zengin ve çeşitli birçok mâcera içerisinde geçen beşerî bir aşk hikâyesinden ibaret olan bu mesnevîye Kıyasî, kendi edebî hüviyetini vermesi yönünden tamamen orijinal bir eser vücuda getirmiştir. Eserin tasavvufî mahiyeti tartışılabilir.

ÂLİ'NİN MİHR U MAH MESNEVİSİ:

İncelediğimiz 3.cü Türkçe Mihr u Mah, Künhü'l-Ahbar yazarı Gelibolulu Mustafa Âlî (D.H. 948/M. 1541-Ö.H. 1008/M. 1599)'ye aittir.²² Âlî küçük yaşta ünlü hocalardan ders okuduktan sonra, öğrenimini bitirip, müderrislik mesleğine girmek istemiştir. H. 963/M. 1555 de Kütahya'da bulunan Şehzade II. Selim'e Mihr u Mah mesnevîsini sunarak Şehzade'nin divan katibi olmuştur. Rizayî, Riyazu's-Şuara'da (yazma s. 88'de) diyor ki: "Kendi kavli üzerine mensur ve manzum otuz pare kitabı vardır. Lisan-ı Türkîde 2 divanı, Farişde bir divanı vardır." H. 1011/M. 1602 de ölmüştür.

Burada incelediğimiz Mihr u Mah Mesnevîsi²³ Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, No: 342 de bulunan yazmadır.

H. 969/M. 1554 yazılışı-İstinsah tarihi H. 971/M. 1563 43 varak, sayfada 15 st.

1,90 × 11,5, 13,0 × 60 mm. ebadında yazısı tâlik.

Müstensihi: Sonda Yahya b. Şahin H. 971/M. 1563 yazılı.

Beyit adedi: 1160

Vezni: Fâilâtûn Mefâilûn Fâilûn (Fa'lun)-Feilun.

Baş : پادشاه عساکر وجود ای کشانیده ممالک جود
 میوه ساز نهال باغ زمین کویک آرای چرخ عبرت بین
 دلرم رحمت ایلویه شاعرنه شکرو منت اردی آخرنه
 Sonu: H. ۹۶۹ عالیا مهرله مه اولدی تمام اولدی تاریخی گوشمه الهام

Âlî'nin Mihr u Mah Mesnevîsi'nin Konusu ve Mâhiyeti:

1 — Eski zamanlarda, felek gibi yüce bir şah vardı. Boyu uzun, huyu melek gibi. Bir gün o güzellik güneşi yalnız başına gezmeye çıktı. Eline ayna alıp güzelliğini seyretti. Güzelliğine aşık oldu ve Tanrı'ya, bu güzelliğe âşık bir bülbülün olması için yalvardı. Tanrı onun dileğini kabul eyledi.

Ma'suk-Âşık-Âşıklık veya aşkın birliği görüşü işleniyor burada.

Bir Mah var, irfan ehlinin meclisinin bir mumu, dünyayı âvâre âvâre dolaşırken, birden gözü Mihr'e takıldı. Aklı başından gitti. Kendine gelince hoşreftâr bir âfitâb gördü. Eşsiz güzellikte biri (evlât, diyor şair, fakat, cinsiyeti yıldızlarınkı gibi belli değil).

Mihr, güzellik tahtının padişahu, dünyanın penâhı bir Hüsrev.

Mah onu görünce ona kavuşmak ister.

²² Ağâh Sırrı Levend, Türk Ed. Tarihi I. c. s. 390-393, I.A.C.I. s. 304-306 Âlî Maddesi.

²³ OR. 7475 Mihr u Mah of Âlî A.H. 1018; B.S.O.A.S. Vol 23 pt. I. p. 138-139, Rieu, C. II. s. 668-669.

2 - Mah, Mihr'in sevdasına düştü, aşkıyla içi dopdolu olup âşk redili (s. 15b-16a) gazeli okudu.

Aşka köle olan âşık, âlemin padişahıdır.

Mah bu karşılıksız aşkı için geceleri dünyayı dolaşır, ağlar sızlar, sonra Tanrı'ya niyaz eyler:

Dedi ey derdi halk iden Mevlâ

Yine senden irür bu cânâ şifâ

Dünyaya geldiği için annesinden şikayet eder. Ulu Tanrı'dan Âfitâb'ın cemâlini göstermesini diler.

Tanrı Mah'ın dileğini kabul edip Mah'ın durumundan Mihr'i haberdar kılar.

Yine bir gün Mihr-i âlem (dünya güneşi) seyre çıkar. Tebdil-i kıyafet ederek doğudan batıya gider. Kimsenin kendisinin padişah olduğunu bilmesini istemez. Yeryüzüne inip neler olup bittiğini, adâletinden kimsenin şikayeti olup olmadığını bilmek ister. Bir dilenci kılığına girdi, eline de bir lâmba aldı. Şehr-i zemine gölge gibi iniverdi. Bir tekkede yerleşti. Tam o sırada dertli Mah, sersem sersem dünyayı dolaşırken birden gözü Mihr'e takıldı. İçi sevindi, yüzü güldü. Bahtının yıldızı parladı. Ağlamayı bırakıp Tanrı'ya hamd ü senâda bulundu. Âfitâb'ı (Mihr) tanıdı.

Hamdülillah cemâlün gördüm

Şâd u handân olub sefa sürdüm

Mah, Mihr'den birazcık kendisini dinlemesini, durumunu açıklamak istediğini yalvararak rica etti ve dedi ki:

Yâ beni vaslunla kıl hürrem

Yâ gel öldür vücüdüm eyle 'adem

Beni vaslunla nolâ şâd itsen

Gâh gâh mihrün ile yâd itsen (19b)

Gerçi güzeller serkeş olur, ama, aşğın ahı da ateş kesilir. Mâh'ın bu sözlerini duyan Mihr (Hurşid)'in kalbinde şefkat nuru hasıl oldu. Sevinip Tanrı'ya şükretti. Fakat o anda Mah'a yüz çevirip çekip gitti. Güzeller eziyet etmeseler olmaz mı?

Zavallı Mah yine susup kaldı. Eskisinden daha çok huzursuz oldu. Ah edip, vecd haline geldi. Secdeye vardı, aklı yitti, sabrı bitti, yolu uzayıp gücü tükendi gitti. Mihr'in kendisine yüz çevirmesine dayanamayıp dert yandı, ağlayarak”.

Ah kim yüz çevirdi cânânum

Bakmadı bana Mihr-i rahşânum

Ahter-i bahtum olmadı tâbân
Kaldı zulmette bû dil ü cānum

Dehri bir gün ider gârik u hârik
Eşk-i çeşmümle âh-ı sūzanum

Gezerim subh olunca nâle-kūnan
Halkı uyutmaz âh ü efgānum

Ölmeye can virür bu hasta gönül
Derd-i hicr olâlî giryānum

Öğüt: Cehlin karanlığına ruhun düşmesin, nefis bekçisine (ases) eteğini, elini kaptırma. Belâ bekçisinden kaç ki sana gam çektirerek zarar vermesin.

Gece dolaşırken Ases ansızın eteğinden tuttu. Ases'in adı Hüsuf idi. Ona kim olduğunu, bu burca çıkıp hânedanı gözetmekten ne beklediğini ve elindeki fânusun ne olduğunu sordu. Onun bir casus olabileceğini ve şehri bile yakabileceğini, bundan da eline birşey geçmeyeceğini söylüyordu Hüsuf. Sonra Mah'ı yerlerde sürükleyerek Bercis'in eşiğine getirip teslim etti ve bütün olanları Bercis'e anlattı. Bercis Mah'a acıyıp:

“Senin candan bir arkadaşın yok mu?” diye sorunca Mah şöyle dedi:

Didi Meh kimse bana yâr olmaz
İşkdan gayri gamgüsâr olmaz

Bercis: Bu burca seni kim çıkardı?

Mah: Âhımın dumanının ipi

Bercis: Boyun niye hilâle dönmüş?

Mah: Canumdadır hayali misâl

Bercis: Benzin neden ola saru?

Mah: Firkatinden olmuşum sayru

Bercis: Boynuna kimden erdi bu bend?

Mah: Giysü-yi dilber etdi kemend

Bercis ile Mâh arasındaki bu tarz konuşma daha bir süre devam etti. Sonunda Bercis Mâh'ın aşka mübtela, ehl-i mârifet bir gedâ olduğunu gördü. O yüce yaradılışlı Bercis, böylece her şeyi sorup öğrendikten sonra Mah'a acıdı. Mah da: “Ben felekzede bir âşığım, âşk ile mest ve âşk meyhânesinin esiriyim. Ah ile figan gece gündüz bana yoldaşlık etmektedir. Gülşeninden ayrılan bir bülbülüm.

Dilberüm pâdişâh-ı âlemdür
Mülk-i behçet ânâ müsellemdür

Ben isem bir fakir ü âşüfte
Mihnet-i derd ü gamla âlüfte

Fi'l-mesel ben gedâya bezm-i visâl
Gök yere inme gibi oldu muhâl (s. 22a)

Mah böyle dert yanarken Bercis onu teselli etti. Mah, Bercis'in sözlerinden mutlu olup ona teşekkürünü bildirdi. Bercis derhal Şah'ın dergâhına gitti. Mihr'e gelip: "Ey akıllılar zümresinin Şah'ı garip, âvâre bir kulun var. Senin aşkının derdiyle perişandır. Dünyaya kulak asmıyor. Öğüt de dinlemiyor. Hasta ve dertlidir. Ey Şah, ona bir çare bul, vuslatınla onu sevindir. Halkı belâdan kurtar. Öyle birisi mârifet göğünde Mah olacakken, senin aşkınla gezerken Ases'in eteğinden yakalayıp yerlerde sürüklemesi doğru mudur? Lutfet onu yanına oturt ve bu belâdan kurtar. Güzelliğın nuruna mazhar eyle" gibi sözlerle Mihr'i yumuşattı. Mihr'in merhamet denizi coştı. Onun bu dünyayı süsleyen Mah olduğunu ve onu perişan eden sevdanın ne olduğunu bildi; fakat Bercis'e kızarak: "Bu fakir feryad ü figan ile ne ister? Ne kadar saygısız olur ki gece gündüz nâlesiyle halkı rahatsız eder. Görmez mi ki pervâne aşk ateşine yanıp rindâne, bir an bile nâle vü figan etmez. Aşkını dillere destan eylemez. Eğer bülbül âhü zâr eylemeseydi, gül onu visâline erdirirdi. Git, ona söyle ağlayıp sızlamayı bıraksın. Âşkdan nasip ummasın, gitsin. Yaşamak isterse adımı ağzına almasın. Eğer benim derdime mübtela ise ona de ki: "Ölmeden başka çaresi yoktur". Söyle buradan gitsin. Eğer onun figanını duyarsam, eziyet ederek onun canını alırım. Günahı boynuna. " diye Mah'ı tenkit ve tehdit etti. Bercis dönüp Mah'a bu sözleri tekrarladı. Mah üzüldü, mahvoldu. Ama aklını kullanıp şehri terkermeye karar verdi. Şehri terketti, şiiirler söyleyerek yoluna devam etti. Sabah olunca, hüznü gitti, yeniden doğmuşa döndü. Kararsızlık içindeydi. Bir ara talihinden dert yandı. (S. 25b). Subh-i sâdika hitapla ondan şefaati istedi. Subh-i sâdik padişahın eşigine gitti ve ona ne derece bağılı olduğunu arzettikten sonra ona: "O zavallı, düşkün Mah'ın dolaşmak mecburiyetinin kaldırılmasını isterim. Gelsin burada dergâhında otursun. Ne zamandır çöllerde dolaşır, nice yıldır bu hicramı çeker. Sararıp soldu, hilâle döndü. Allah için ona eziyet etme; lütfet, ricamı kabul eyle ve Mah'ı bu durumdan kurtar." diye yalvardı, yakardı. Mihr bu sözleri duyunca yine Mah'a acıdı. Onu buradan kovduğu için daha o anda pişmanlık duymuştu ve her aklına geldiğinde: "Yazık oldu, acaba Mah sağ mı? Acaba yüzünü bir daha göreceğim mi? Yoksa bu dert ile ızdırap çekeyim mi? Onun değerini

bilmedim. O ayyüzlünün, o altın yüzünü toprağa sürdüm. Eğer o fakire bir daha kavuşsam, nereye gittiğini öğrenirsem, onu visâlimle sevindirir , onu zülal şerbetimle kandırırım.” derdi hep.

Subh-i sâdıktan Mah'ın haberini alır almaz: “Git söyle o giriftâre (tutkuna) olmasın derd ü gamla âvâre; şehre gelsin, üzüntü bölgesinden, yolundan çıksın. Onu hep visâlimle hemdem ve kapımda istihdam edeyim.” dedi. Bu durumu öğrenen Mah çok sevindi, gönlü güzü açıldı. Hemen şehre geldi. Mihr'i buldu. Mihr onu bu kadar sevinçli görünce, kim olduğunu anlamadı. Tekrar bakınca tanıdı. Aralarında bir karşılıklı konuşma geçti. Mah şehre gece geldiği için Mihr'i tanımamıştı. Mihr, Mah'ı tanıdığı halde bu konuşmayı sürdürmek için o da tanımamazlıktan geliyordu.

Sonunda Mihr: “Ayrılık esiri sadece sen değilsin; ben de sana âşığım, senin özleminle yaşıyorum. Çok cefa çektik. Gel şimdi sefâ sürelim.” diye Mah'ı göğsüne doğru çekti. Ona, kavuşma sofrasını sundu. Gönlünü gamdan ve kederden boşalttı. Kalb aynasını temizledi. Bu sefâyı gören Mah:

Didi ey Âfitâb-ı burc-i kerem
Beni vasluñla eyledin hurrem

Kayd-ı gamdan rehâ idüp cânım
Hicr elinden alup giribânım

Dide-i râhumla nigah itdüm
Mülket-i vasla pâdişah itdüm.

Mihr, düşmanlarının duymaması için Mah ile sadece gece hemdem olmayı öğüt verir. Artık mah mutludur. Gazel okur (18-29b).

Ama hiçbir şey devamlı değildir. Mah da Mihr ile kavuşmasında gönlü kederden kurtulmuşken, çok gezmiş, görmüş, aşk ocağına ateş saçan bir herif (Zerre) veya Gubar gözü Mihr'e değip aşık olur. Mihr,onun da aşkını kabul eder ve bezm-i vuslat eyler. Mah, kıskançlıktan, kendi bahtını lânetler.

Keşki irmiyeydi vaslına dil
Görmiyeydüm o Şâhsı velhasıl

Vasl-ı yâre irişe bir âşık
Sonra hicrâne ola mı lâyık

Yâr-ı cânımdan olmuşum çü cüdâ
Yeğdürür ölmek hezâr bâr banâ

İder idi bu gûne âh ü figân
Geçdi bu hâlet içre nice zamân s. 32a

Mah'ın böyle ağlayıp sızladığını gören Zerre, onun Mihr'e ezelden âşık ve bir zaman vuslatıyla mutlu olmuş, Mihr'in nuruyla gözü dolmuş, Mah'ın da ona vuslat meyvesini sunmuş olduğunu anlayıp kıskançlıkla, onları ayırmaya karar verdi. Gitti Mihr'e Mah'ı kötüledi. Kendisine İhânet ettiğini uydurup, aralarına nifak tohumunu ekti ve sonunda başardı. Mihr ise ona inanıp Mah için:

Aşktan ummasın bir dem behre
Girmesın şimden gerü şehre,
dedi.

Mah şehirden ikinci kez kovulduğunu öğrenince ağlayıp sızlamaya başladı. Teselliyi şarapta buldu. Şaraba hitap etti (S. 35). Nahid, Mah'ın bezminde nutriblik etti. Müşteri, Utârid, Behram, Keyvan da ona arkadaşlık ve bekçilik ettiler. Mah ile dost oldular. Fakat arkadaşları Mah'ın şaraba hitabını duyunca kırılıp, ona yüzçevirdiler ve doğru Mihr'in yanına gittiler. Mah yine yalnız kalıp hep kendisini suçladı. Onlara içini döküp, sırrını açıkladığı için kendini affetmedi. Pişmanlık duydu.

Bu kez Zühre'ye başvurdu. Ayağına kapandı, özür diledi, ağladı. Fakat Zühre ona yüzvermedi, arkasına takıldı, ama Zühre aldırmadı. Sonunda duâya ve Tanrı'ya niyâza başvurdu Mah. Gökteki bütün melekler, onun niyazını duydular.

3—Niyaz ile, Tanrı Mah'ın duasını kabul eder ve Mah Mihr ile vuslata nail olur sonunda.

Hak Tâalâ duâsın itdi revâ
Vuslat-ı Mihr'i kıldı âna 'ata

Kış geldi, güneş batı diyarına gitti. Güneşini yitiren miskin Zerre de Güneş'i yitirmekten dolayı üzülüp, münafıklığının cezasını gördü.

Mihr'i süsleyip Mah'a getirirler, Mah gelinin ayağına kapanıp:
Hemdem oldum bu dem visâlünle
Çün sefâ kesb idüb cemâlünle

Kalsa idi kıyâmete hasret
Meskenün olsa gûşe-i firkat

Rûz-i mahşerde oluben mecnûn
Gezer idim göğüs gerüp mahzun

Nimet Allah'a şâdman oldum
Nakd-i vaslun râyegân buldum

Mezra-i sinem üzre tohm-i belâ
Mive-i vaslun eyledi 'ata

Mihr'in cevabı:

Âşıkı sevince cānânı
Göre mi ona lâyıık hicrânı

Ne ki gönderse âşıkā dildār
Ger cefādur, gerek firak ey yār

Can gibi saklamak gerek ānı
Ta ki can içre bula cānânı

Gülüne vāsıl oldu bülbül-i zār
Kaldı hār ol belāya gamhār

En sonunda Âli aşâğıdaki beyitlerle mesnevîsinin mâhiyetini ve amacını açıklamaktadır:

Gülîstan-ı cihan gibi bu kitâb
Âhır oldu bahârı itdi şitâb

Kelîmatun güherleri yâ Rab
Çıkmaya değme kanda olsa taleb

Sen bilürsün ki tasarrufatundur
Herne kim var tasarrufatundur

Bikrdür cümle-i ma'anisi
Bana mahsusdur mubāyenesi

Evvelâ ânâ kim dedim mahbûb
Zat-ı pâkindürür budur matlûb

Âşık-ı nāmurad kim pay-şikeste
İzzetün hakkiçün sözüm gerçek

Mâh-ı biçâre didüğün dildür
Ki ânun işi böyle müşkildür

Dâimüd-dehr gamgûsâr oldur
Bi nemâz ü niyâz oldur

Ânı kim dutmadı dest-i Ases
Nefes-i serd budur heman sözü kes

Ana kim didüm Âfitâb-ı cihan
Amel-i sâlih idi ey gufran

Ki gönül ânun ile yâr olmaz
Hak bu ânun gibi nigâr olmaz

Ma'na da Zerre dedüğün nâkes
Dil-i zârundaki heva vü heves

Ki fesad itmeye ider telkîn
Hased ü reşk ü buğz ila hemîn

Kangı câhil ki yok dilinde fûrûğ
Anlamayup sanma bu hali düruğ

Gönder ânun eline rûz-i hesab
Buna benzer kara yazılı kitab

Kangı kâtib ki bilmeye imlâ
İde bu nazm-ı dilkuşâda hatâ

Zâyine yazarsa hey'et-i dâl
Lâmin eyle canına çengal

Vâv-ı vaslı bilmeye tahkik
Eyle cânundan ânı sen tefrik

Hâsılı isterdim ki bu inşâ
Ehl-i 'irfan olana ola sezâ

Almasun ânı deste câhiller
Vermesunler bu hoş kitâba zarar

Şükr-i nimet erişdi âhırınâ
Dilerim rahmet eyle şâirine

Oldı tarihi gûşûna ilka
Aliyâ Mihr u Mâh oldu tamâm

971 H. de Yahya Şahin istinsah etmiş

H. 963/M. 1555'de Kütahya'da bulunan II. Sultan Selim'e (D. 948 H/
Ö. 1008 H.) sunulmuştur.

Âli'nin Mihr u Mah Mesnevîsi gerek konu, gerekse anlatım bakımından bundan önce tanıtmaya çalıştığımız mesnevîlerden tamamen farklıdır. Şair hikâyesinin baş kahramanlarını Mihr ile Mah olarak seçmesine rağmen, diğer kahramanları ikinci derecede gezegenlerdir. Olaylar gökyüzünde geçer. Bazen Mah, şehr-i zeminde de dolaşır.

Mesnevî üç esas kısımdan oluşur: I. kısımda Mihr'in doğuşu, e. 2. kısımda Mah'ın Mihr'e âşık oluşu ve sevgilisinin Mah'a eziyet ve naz etmesi, âşığın her türlü cefaya katlanması, ağlayıp sızlanması, Tanrı'ya yalvarması, 3. kısımda Mihr'in de Mah'a âşık olup kavuşmaları. Görüldüğü gibi âşk, âşık ma'suk'un birliği teması, hikâyenin esas konusunu oluşturmaktadır. Olaylar kısa diyaloglarla sürdürülür.

Şairin, eserinin sonunda da belirttiği üzere tasavvufî bazı meseleler sembollerle anlatılmak istenmiştir: Ma'suğun güzelliğini görececek bir âşık istemesi, âşığın dua sayesinde bulunması, mâşuğun çeşitli halleri, naz ü istiğnası, şefkat, merhamet, lütuf, ceza, sabır, derya-yı rahmet, ölmeden önce ölme, bezm-i vuslat gibi tasavvufî bahisler son derece coşkulu bir dille ve akıcı bir üslupla açıklanmıştır.

Eser, bütünü ile alegorik ve mistik niteliktedir. Bazı yönleri ile Hakim Senâî'nin "Seyru'l-İbâd ile'l-Mead" adlı tasavvufî mesnevisini hatırlatmaktadır.

Şair iyi bir gözlemci olup, astronomi bilgisine vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Âli'nin Mihr u Mah'ı gerek konusu, gerek anlatımı bakımından tamamen orijinal bir eserdir. Diğer mesnevîlerle ortak yanı ise kahramanlarının gezegenlerden olmasıdır.

